

به نام یزدان پاک

دایره المعارف تحلیلی حقوق

دکترین حقوق

حقوق مدنی

تالیف و تحلیل و تحقیق

گروه مولفین پردازش

مقدمه تحلیلی بر روند آزمون‌های دکترای حقوق مدنی (دوره ۶ ساله ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۵)

بررسی جامع و کالبدشکافی سؤالات آزمون دکتری حقوق در بازه ۶ ساله (۱۴۰۰ تا ۱۴۰۵) نشان‌دهنده یک دگردیسی معنادار در شیوه سنجش و سنجه‌های علمی طراحان سازمان سنجش است. آزمون دکتری حقوق مدنی از سطح پرسش‌های تعریفی، محفوظات‌محور و بازخوانی صرف مواد قانون مدنی عبور کرده و به سمت ارزیابی استدلال فقهی-حقوقی، تحلیل پرونده‌های ترکیبی و حل تعارض‌های ظاهری میان قواعد عام و خاص حرکت نموده است. نگارش این مقدمه با استناد به مبانی کتاب «دکترین حقوق مدنی» (انتشارات پردازش)، نقشه راهبردی، تحلیلی و راهنمای عمل دقیقی را در اختیار داوطلبان قرار می‌دهد.

۱. کانون‌های همواره پرتکرار و مباحث کلیدی آزمون

طی ۶ دوره گذشته، برخی از سرفصل‌های حقوق مدنی همواره ستون فقرات دفترچه سؤالات تخصصی بوده‌اند:

- **قواعد عمومی قراردادها و عیوب اراده:** مباحث ناظر بر تفکیک قصد انشا از رضا، ضمانت اجرای اصولی فقدان قصد (بطلان) در برابر زوال رضا (عدم نفوذ)، و تعریف دقیق اصولی «شرط» در ماده ۱۹۰ قانون مدنی همواره تکرار شده‌اند.
- **معاملات فضولی و احکام ایادی متعاقبه:** رژیم حقوقی رد و اجازه، منازعه کشف و نقل (ماده ۲۵۸ ق.م)، سرنوشت نماءات متصل و منفصل، و مسئولیت غاصبانه متصرفین متوالی (مواد ۳۱۱ تا ۳۲۵ ق.م) به طور مستمر در قالب تست‌های مسأله‌محور طرح شده‌اند.
- **عقود توثیقی و تعهدی (رهن، ضمان و حواله):** تفکیک ضمان نقل ذمه از ضم ذمه، شرایط صحت رهن دین یا عین معین، و نحوه رجوع ضامن و محال‌علیه با استناد به متون فقهی شرح لمعه و شرائع، حضور دائمی در آزمون دارند.
- **مسئولیت مدنی، وجه التزام و اسباب سقوط تعهدات:** تحلیل ماده ۲۳۰ ق.م، اعتبار وجه التزام، مسأله خسارت تأخیر تأدیه و شرایط تحقق تهاثر، ابراء و وفای به عهد در اموال کلی.
- **ارث و حقوق خانواده:** مسائل محاسباتی ارث به‌ویژه سهم کلاله امی و ابوین، فروض حجب، توارث در فوت همزمان، و احکام طلاق خلع و عده رجعیه.

۲. روند دگردیسی و چرخش رویکرد طراحان سؤال

تحلیل طولی سؤالات از سال ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۵ سه تغییر بنیادین و روش‌شناختی را در ذهنیت طراحان نشان می‌دهد:

- گذر از پرسش‌های تک‌ماده‌ای به مینی‌کیس‌های ترکیبی (Problem-Solving): طراحان به‌جای پرسش مستقیم از متن ماده، وقایع مرکب خارجی را طرح می‌کنند که پاسخ آن‌ها نیازمند استخراج همزمان قواعد از چند باب مختلف است؛ به عنوان مثال، ترکیب «ورشکستگی اصیل در دوره مراعی» با «اعمال حق حبس در مبیع تسلیم‌نشده طبق ماده ۳۸۰ ق.م.» یا ترکیب «تقصیر سابق متعهد» با «وقوع فورس‌ماژور لاحق و انفساخ قهری عقد».
- حرکت به سوی نظریه ایقاعی بودن تسلیم در اموال کلی: در سال‌های متأخر (به‌ویژه ۱۴۰۴ و ۱۴۰۵)، رویکرد تحلیلی طراحان به سمت مبانی نوین حقوق تعهدات متمایل شده است؛ نظیر اثبات اینکه تعیین مصداق در تعهدات کلی فی‌الذمه یک عمل حقوقی یک‌طرفه (ایقاع) است که به قصد انشا و اهلیت کامل متعهد وابسته است، در حالی که تسلیم عین معین یک واقعه مادی صرف قلمداد می‌شود.
- تأکید بر مرزبندی‌های ظریف فقهی در رد و تنفیذ فعلی: استخراج تست‌های بدیع از بطن کتاب المتاجر مکاسب شیخ انصاری؛ از جمله تفکیک «عرضه کالا برای فروش (تعریض المبیع للبیع) با علم به وقوع عقد فضولی» که رد فعلی است، از «صرف گرفتن فیزیکی مال (انتزاع مبیع بدون قرینه)» که رد محسوب نمی‌شود.

۳. دکترین غالب، شخصیت‌های محوری و رویه قضایی حاکم بر آزمون‌ها

بررسی پاسخ‌های تشریحی و کلیدهای نهایی نشان می‌دهد که ادبیات علمی آزمون دکتری تحت سلطه مکاتب فقهی و حقوقی مشخصی است:

- مکتب تحلیلی دکتر ناصر کاتوزیان: دیدگاه‌های این استاد فقید به‌ویژه در مجلدات «قواعد عمومی قراردادها»، «ایقاع» و «عقود معین»، مبنای مطلق حل تعارضات نظری در آزمون است. تحلیل‌های مبتنی بر اصالت اراده باطنی، نظریه کشف حکمی، و ضوابط مسئولیت قراردادی مستقیماً از آثار ایشان اخذ می‌شود.

- **فقه استدلالی شیخ مرتضی انصاری (مکاسب) و شهید ثانی (شرح لمعه):** در کلیه ادوار ۶ سال اخیر، طراحان بخش تحلیلی حقوق مدنی و متون فقه معاملات را با عبارات دقیق شیخ انصاری پیوند زده‌اند. تسلط بر اصطلاحاتی چون «ما وقع لم یقصد»، «القدرة علی التسلیم شرط ابتداء و استدامة» و احکام بیع سلف، رهن و ضمان، برگ برنده داوطلب در این آزمون است.

- **آرای وحدت رویه متأخر هیئت عمومی دیوان عالی کشور:** در سال‌های اخیر، سه رأی وحدت رویه تاریخی به کانون سؤالات ورود کرده‌اند:

- **رأی شماره ۷۹۴ (۱۳۹۹):** بطلان سود و وجه التزام مازاد بر مصوبات بانک مرکزی در تسهیلات بانکی.

- **رأی شماره ۸۰۵ (۱۳۹۹):** نفوذ و اعتبار شرط وجه التزام مازاد بر شاخص تورم در معاملات غیربانکی مستند به ماده ۲۳۰ ق.م.

- **رأی شماره ۸۱۱ (۱۴۰۰):** محاسبه غرامت ناشی از مستحق‌لغیر درآمدن مبیع بر مبنای نرخ روز مبیع مشابه (نه صرف تورم پولی) با اعمال قاعده تناسب نسبت به ثمن پرداختی.

۴. ماتریس تحلیلی توزیع و بسامد موضوعی سوالات مدنی (۱۴۰۰ تا ۱۴۰۵)

منبع دکترین / رأی محوری	تیپ‌شناسی سوالات در ۶ سال اخیر	میانگین بسامد در آزمون	مبحث / سرفصل حقوقی
جلد ۱ و ۲ قواعد عمومی کاتوزیان / مکاسب	سناریوی ایجاب و قبول، اشتباه جوهری، اکراه بحق و بناحق	بالا	قواعد عمومی، قصد و اراده
مواد ۲۴۷ تا ۲۵۸ و ۳۰۸ تا ۳۲۵ ق.م / المتاجر	کشف حکمی، رد فعلی و صریح، منافع ایادی متعاقبه	بسیار بالا	معامله فضولی و غصب
ماده ۲۳۰ ق.م / آرای وحدت رویه ۷۹۴ و ۸۰۵	تعدیل قضایی، تلاقی با تورم، شروط عدم مسئولیت	بالا	وجه التزام و شروط ضمن

مباحث / سرفصل حقوقی	میانگین بسامد در آزمون	تیپ‌شناسی سوالات در ۶ سال اخیر	منبع دکترین / رأی محوری
عقد			
بیع، خیارات و ضمان درک	بسیار بالا	عیب قدیم و جدید، تبعض صفقه، استرداد ثمن و غرامات	خیارات مکاسب / رأی وحدت رویه ۸۱۱ و ۷۳۳
عقود توثیقی و اذنی	بالا	توثیق دین، ترامی در ضمان، انحلال وکالت، کفالت	دوره عقود معین کاتوزیان / الروضة البهية
ارث، وصیت و خانواده	متوسط به بالا	مسأله ریاضی سهم کلالة، فوت همزمان، صلح مهریه	مواد ۸۶۱ به بعد ق.م. / شفعه، وصیت و ارث کاتوزیان

۵. دید استراتژیک و الگوهای مطالعاتی برای داوطلبان

برای دستیابی به تراز بالا در درس حقوق مدنی آزمون دکتری، پیاده‌سازی گام‌های زیر ضروری است:

- گذار از مطالعه ایزوله به مطالعه تلفیقی: هرگز ابواب قانون مدنی را جدا از یکدیگر نخوانید؛ سقوط تعهدات را باید همزمان در بستر عقد بیع، مسؤولیت غاصب و قراردادهای پیمانکاری تحلیل کنید.
- تطبیق مدام با متون فقهی استدلالی: واژگان عربی متون فقه معاملات را با نهادهای حقوق موضوعه معادل‌سازی کنید (مانند انطباق «رد فعلی با تعریض مبیع» یا «ضمان درک با غرامات مستحق للغیر»).
- تثبیت فرمول‌های کاربردی آرای وحدت رویه: بر فرمول‌های ریاضی و شرایط شمول آرای هیئت عمومی دیوان عالی کشور (به‌ویژه تفاوت خریدار عالم و جاهل در رأی ۸۱۱ و سقف مصوبات بانکی در رأی ۷۹۴) تسلط مطلق داشته باشید.

- تمرکز بر تحلیل‌های دکت‌رین پردازش: بهره‌گیری از جداول مقایسه‌ای و درسنامه‌های دکت‌رین حقوق مدنی پردازش این امکان را فراهم می‌سازد که نقاط خاکستری، ابهامات مفهومی میان بطلان و فسخ، و استثنائات طلایی مستقیماً در ذهن داوطلب تثبیت گردند.

پیش‌گفتار

به نام یگانه دادار هستی‌بخش

حقوق مدنی به مثابه ستون فقرات و مادر علوم حقوقی، فراتر از مجموعه‌ای از مواد ایستا، منظومه‌ای پویا و اندیشه‌ورزانه از عقلانیت، توازن معاوضی، عدالت توزیعی و اراده‌های انسانی است. توفیق و احاطه بر این دانش، به‌ویژه در آوردگاه خطیر و سرنوشت‌ساز «آزمون ورودی دوره دکتری تخصصی حقوق»، مستلزم فراروی از خوانش‌های سطحی و عبور بنیادین از شیوه‌های سنتی مبتنی بر حفظ کورکورانه متون قانونی است. کتاب «دایرةالمعارف تحلیلی دکترین حقوق مدنی» ثمره سال‌ها پژوهش روش‌مند، تدریس تخصصی و واکاوی‌های تطبیقی «گروه مؤلفین پردازش» است که با هدف ارتقای بینش استدلالی پژوهشگران و داوطلبان مدارج عالی حقوق تدوین شده و اکنون با افتخار به جامعه علمی و حقوقی کشور تقدیم می‌گردد.

۱. **روش‌شناسی تدوین و متدولوژی پژوهش** این اثر ماندگار با اتکا به یک الگوی مهندسی آموزشی نوین و بر مبنای تلفیق سه‌گانه «قانون موضوعه»، «دکترین تحلیلی» و «فقه استدلالی» شکل گرفته است:

- **پیوند با آخرین مصوبات وزارت علوم، تحقیقات و فناوری:** چارچوب و چینش فصول پنج‌گانه کتاب در انطباق کامل با آخرین سرفصل‌های مصوب شورای تحول و ارتقای علوم انسانی و وزارت علوم برای دوره دکتری حقوق خصوصی و عمومی سامان یافته است.
- **بازتاب آخرین تحولات و اصلاحات قانون‌گذاری کشور:** محتوای اثر به طور کامل با قوانین نوظهور و بنیادین نظام قضایی ایران به‌روزرسانی شده است؛ از جمله کالبدشکافی دقیق آثار اجرایی «قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول مصوب ۱۴۰۳» بر نظام معاملات، اسناد، اموال، حقوق ثبت و معامله فضولی، و همچنین اعمال دگرگونی‌های ساختاری صلاحیت‌ها ناشی از تشکیل «دادگاه‌های صلح مصوب ۱۴۰۲».
- **تحلیل داده‌بنیاد و بودجه‌بندی آماری آزمون‌های دکتری ۶ سال اخیر (۱۴۰۰ تا ۱۴۰۵):** کلیه مطالب و سرفصل‌ها نه بر اساس سلايق ذهنی، بلکه بر پایه ماتریس بسامد و تحلیل خطبه‌خط، واژه‌به‌واژه و گزینه به گزینه بیش از ۱۱۶ مسأله مدنی مندرج در آزمون‌های دکتری ۶ سال گذشته تدوین گردیده است. کانون‌های تمرکز طراحان، وزن و بارم نمراتی فصول، تله‌های استدلالی و نقاط عطف سنواتی به طور دقیق رصد و در متن درسنامه‌ها تثبیت شده‌اند.

۲. **ساختار و جغرافیای محتوایی اثر** محتوای جامع این دایرةالمعارف تحلیلی در پنج فصل ساختاریافته طراحی شده تا تمامی ابعاد حقوق مدنی را از ریشه‌ای‌ترین مبانی تا پیچیده‌ترین مسائل کاربردی پوشش دهد:

- **فصل نخست؛ قواعد عمومی قراردادها و شروط ضمن عقد:** کالبدشکافی روان‌شناسی اراده انشایی، حقیقت اصولی قصد و رضا، اشتباهات مانع تراضی در برابر اشتباهات مفسد رضا، اکراه مادی ملجئ و اکراه معنوی، رژیم حقوقی پیشرفته معامله فضولی (منازعه اصولی کشف و نقل و سرنوشت نماءات، تفکیک رد صریح از رد فعلی و تعاقب ایادی غاصبانه بر پایه قاعده غرور)، مسئولیت قراردادی، فورس ماژور و کالبدشکافی وجه التزام قراردادی (ماده ۲۳۰ ق.م).

- **فصل دوم؛ عقود معین اصلی (معاوضات، وثایق و امانات):** اوصاف مبیع، ضمان معاوضی و قاعده تلف مبیع قبل از قبض، مهندسی نظام جامع خیارات فوری و طولی، محاسبه ارش و فرمول تقسیط ثمن در تبعض صفقه، ضمان درک و غرامات مبیع، تملیک منفعت در اجاره اموال و اشخاص، رژیم توثیقی عقود رهن، ضمانت مدنی و تضامنی، حواله، کفالت و قلمرو وکالت.
- **فصل سوم؛ سقوط تعهدات، مسئولیت مدنی و ضمان قهری:** تحلیل ایقاعی بودن ایفای تعهد در اموال کلی فی الذمه، سازوکارهای اقاله، ابراء و تبدیل تعهد، احکام تهاثر و روابط ایادی متعاقبه در غصب، اتلاف، تسبیب، مسئولیت‌های حرفه‌ای و مدنی پزشکان و کادر درمان و اسباب رافع مسئولیت.
- **فصل چهارم؛ اخذ به شفعه، وصیت و ارث:** شرایط ثبوت و موانع شفعه، وصیت تملیکی و عهدی (وصایت) و معامله با خود، موجبات و موانع ارث، مهندسی ریاضی حل مسائل ارث در فروض حجب و سهم کلاله امی و ابوین، و احکام توارث در حوادث همزمان و آوار.
- **فصل پنجم؛ حقوق خانواده، اموال، اشخاص و حجر:** نظام مالی زوجین، مهریه و آثار صلح آن، احکام عده و طلاق خلع و رجعی، ضمانت اجراهای عسر و حرج، تقسیمات اموال، قواعد اهلیت و اسباب حجر، و رژیم قیمومت و نمایندگی‌های قضایی.

۳. **ارکان پنج‌گانه یادگیری در هر مبحث** هر یک از فصول و زیربخش‌های این کتاب با نظامی منطقی و آموزشی در قالب پنج رکن مکمل نگارش یافته است: ۱. **مبانی تشریح مفهومی:** ارائه مبانی نظری هر نهاد حقوقی با تکیه بر مکتب تحلیلی استاد فرزانه دکتر ناصر کاتوزیان و فقه معاملات شیخ مرتضی انصاری و شهید ثانی. ۲. **تحلیل روند طراحان آزمون دکتری ۶ سال اخیر:** رمزگشایی از ذهنیت طراح، تشریح چرخش‌های روش‌شناختی از سوالات تعریفی به سمت مینی‌کیس‌های کاربردی و حل تعارض قواعد. ۳. **قواعد حاکم و استثنائات طلایی:** برجسته‌سازی گزاره‌های کلیدی، استثنائات پنهان مواد قانونی و فرمول‌های حل تست در کادرهای متمایز. ۴. **کادر تطبیقی فقه استدلالی، رویه قضایی و آرای وحدت رویه:** معادل‌سازی اصطلاحات فقهی کتب المتاجر و شرح لمعه با حقوق مدنی و تشریح علمی آخرین آرای وحدت رویه دیوان عالی کشور، به‌ویژه آرای سرنوشت‌ساز شماره ۷۹۴، ۸۰۵ و ۸۱۱. ۵. **بانک سؤالات طبقه‌بندی‌شده سنواتی و آزمون‌های شبیه‌سازی:** بازخوانی دقیق تمامی تست‌های دکتری ۶ سال اخیر با پاسخ‌های فوق‌تحلیلی، رد سایر گزینه‌ها، ارائه تکنیک‌های رد گزینه و ارائه تست‌های تألیفی استاندارد هم‌تراز با آزمون سراسری دکتری.

۴. **نمایه موضوعی و اصطلاح‌نامه تخصصی (Index)** جهت ارتقای جایگاه اثر به یک مرجع پژوهشی طراز اول، در پایان کتاب یک نمایه تفصیلی، الفبایی و بسیار دقیق تعبیه شده است تا دانش‌پژوهان و داوطلبان گرامی بتوانند در کوتاه‌ترین زمان ممکن، به شبکه ارتباطی مفاهیم، قواعد، واژگان فقهی، اسامی اساتید و مواد قانونی دسترسی یابند و سیر تحول هر مفهوم را در جای‌جای اثر پیگیری نمایند.

امید است این تلاش سترگ گامی استوار در جهت تعالی دانش حقوقی، هدایت راهبردی داوطلبان نخبگی در تحصیلات تکمیلی و مرجعی معتبر برای قضاوت، وکالت و پژوهش‌های دانشگاهی کشور قرار گیرد.

گروه مؤلفین پردازش – پاییز ۱۴۰۵

فهرست مطالب

فصل ۱: قواعد عمومی قراردادها و شروط ضمن عقد

۱.۱: تراضی، قصد انشایی و عیوب اراده.....	۹
۱.۱.۱: ماهیت اراده انشایی.....	۹
۱.۱.۲: اشتباه مانع تراضی؛.....	۱۵
۱.۱.۳: اشتباه در اوصاف جوهری و اساسی در برابر اشتباه در انگیزه.....	۲۳
۱.۱.۴: اکراه مادی ملجئ (سالب قصد و مبطل عقد).....	۳۰
۱.۱.۵: ماهیت حقوقی ایفاء تعهد در اموال کلی؛.....	۳۷
۱.۱.۶: پرونده‌های ترکیبی عیوب اراده؛.....	۴۴
۱.۲: معامله فضولی و رژیم حقوقی آن.....	۵۱
۱.۲.۱: مبانی و ماهیت عدم نفوذ (عقد مراعی)؛.....	۵۱
۱.۲.۲: منازعه کشف و نقل (کشف حقیقی، کشف حکمی و نقل).....	۵۸
۱.۲.۳: رژیم حقوقی رد فضولی؛ تفکیک رد صریح از رد فعلی.....	۶۴
۱.۲.۴: معاملات فضولی زنجیره‌ای و متوالی بر اموال.....	۷۱
۱.۴: مسئولیت قراردادی، خسارات و وجه التزام.....	۷۹
۱.۴.۱: ارکان مسئولیت قراردادی؛.....	۷۹
۱.۴.۲: شروط عدم مسئولیت و تحدیدکننده خسارت؛.....	۸۶
۱.۴.۳: ماهیت حقوقی وجه التزام قراردادی (ماده ۲۳۰ ق.م)؛.....	۹۳
۱.۴.۴: بررسی تحلیلی و کالبدشکافی آرای وحدت.....	۱۰۱
۱.۴.۵: قاعده تقلیل خسارت (Mitigation of Damages).....	۱۰۸

فصل ۲: عقود معین اصلی (معاوضات، وثایق و امانات)

۲.۱: عقد بیع، احکام مبیع و ضمان معاوضی.....	۱۲۵
۲.۱.۱: اوصاف مبیع؛ تمایز عین معین،.....	۱۲۵
۲.۱.۲: تسلیم و احکام قبض؛.....	۱۳۲

۱۳۸	۲.۱.۳: قاعده تلف مبيع قبل از قبض
۱۴۵	۲.۱.۴: بيع شرط،
۱۵۳	۲.۲: نظام جامع خيارات و احكام انحلال عقد
۱۵۳	۲.۲.۱: خيارات فوري؛ خيار غبن
۱۵۹	۲.۲.۳: خيار عيب و ارش؛
۱۶۶	۲.۲.۴: خيار تبعض صفقه و فرمول محاسبه تقسيط ثمن؛
۱۷۲	۲.۲.۵: مسقطات كلي خيارات؛ اس
۱۸۰	۲.۳: ضمان درك و غرامات ناشي از مستحق للغير در آمدن مبيع
۱۸۰	۲.۳.۱: مباني ضمان درك در مبيع و ثمن شخصي؛
۱۸۷	۲.۳.۲: قلمرو مسئوليت بايع در استرداد ثمن؛
۱۹۴	۲.۳.۳: محاسبه غرامات تورمي و افت
۲۰۲	۲.۴: عقد اجاره اموال و اشخاص
۲۰۲	۲.۴.۱: ماهيت تمليك منفعت در مال مشاع و شرايط تسليم مادي عين مستأجره (ماده ۴۷۵ ق.م.)
۲۰۸	۲.۴.۲: مسئوليت مستأجر در تعدی و تفریط؛
۲۱۵	۲.۴.۳: بطلان و انفساخ اجاره ناشي از تلف عين مستأجره؛
۲۲۳	۲.۴.۴: تفكيك مسئوليت تأمين ملزومات و ابزار انتفاع
۲۳۰	۲.۵: عقود توثيقي و تعهدي (رهن، ضمان، حواله، كفالت)
۲۳۰	۲.۵.۱: عقد رهن؛
۲۳۶	۲.۵.۲: عقد ضمان مدني؛
۲۴۳	۲.۵.۳: عقد حواله؛ ح
۲۵۰	۲.۵.۴: عقد كفالت؛ حق
۲۵۷	۲.۶: عقد وكالت
۲۵۷	۲.۶.۱: قلمرو اذن؛
۲۶۴	۲.۶.۲: انحلال وكالت؛
۲۷۲	۲.۶.۳: وكالت بلاعزل؛

فصل ۳: سقوط تعهدات، مسئولیت مدنی و ضمان قهری

۲۸۳	۳.۱: اسباب سقوط تعهدات
۲۸۳	۳.۱.۱: وفای به عهد؛
۲۹۰	۳.۱.۲: اقاله (تفاسخ)؛
۲۹۷	۳.۱.۳: ابراء و تبدیل تعهد؛
۳۰۵	۳.۱.۴: تهاتر؛
۳۱۴	۳.۲: مسئولیت مدنی و ضمان قهری (الزامات خارج از قرارداد)
۳۱۴	۳.۲.۱: غصب و احکام ایادی متعاقبه؛
۳۱۷	۳.۲.۲: اتلاف و تسبیب؛
۳۲۵	۳.۲.۳: مسئولیت‌های مدنی خاص؛
۳۳۲	۳.۲.۴: مسئولیت مدنی پزشکان و کادر درمان؛
۳۳۹	۳.۲.۵: اسباب رافع مسئولیت مدنی؛

فصل ۴: اخذ به شفعه، وصیت و ارث

۳۴۹	۴.۱: اخذ به شفعه
۳۴۹	اسباب رافع مسئولیت مدنی؛
۳۵۶	۴.۱.۱: ارکان و شرایط مبیع
۳۶۴	۴.۱.۲: آثار و احکام اخذ به شفعه؛
۳۷۱	۴.۲: وصیت تملیکی و عهدی (وصایت)
۳۷۱	۴.۲.۱: وصیت تملیکی؛
۳۷۸	۴.۲.۲: وصایت (وصیت عهدی)؛
۳۸۷	۴.۳: قواعد بنیادین و مسائل محاسباتی ارث
۳۸۷	۴.۳.۱: موجبات و موانع ارث (قتل، کفر، لعان)؛
۳۹۴	۴.۳.۲: حل مسائل محاسباتی ارث: سهم کلالة امی
۴۰۱	۴.۳.۳: احکام توارث در فوت هم‌زمان؛

فصل ۵: حقوق خانواده، اموال، اشخاص و حجر

۴۱۱	۵.۱: حقوق خانواده و انحلال نکاح
۴۱۱	۵.۱.۱: نظام مالی مهریه؛
۴۱۹	۵.۱.۲: آثار عده رجعیه؛
۴۲۶	۵.۱.۳: طلاق خلع و مبارات؛
۴۳۳	۵.۱.۴: ضمانت اجرای قاعده نفی عسر و
۴۴۱	۵.۲: حقوق اموال، مالکیت، اشخاص و حجر
۴۴۱	۵.۲.۱: اقسام اموال (منقول و غیرمنقول)؛
۴۴۹	۵.۲.۲: اهلیت و اسباب حجر؛
۴۵۷	۵.۲.۳: قیمومت و نمایندگی قضایی؛
۴۶۵	شیبه سازی آزمون دکتری

فصل ۱:

قواعد عمومی قراردادها و

شروط ضمن عقد

۱.۱: تراضی، قصد انشایی و عیوب اراده

۱.۱.۱: ماهیت اراده انشایی، حقیقت قصد انشا در برابر اراده باطنی و ظاهری، تحلیل

ایجاب و قبول، نظریه ارسال و وصول و انطباق ایجاب و قبول

مبانی تشریح مفهومی

عقد بر پایه تراضی و تلاقی دو اراده انشایی متقابل استوار است. در مکتب تحلیلی دکتر ناصر کاتوزیان، روان‌شناسی اراده قراردادی از چند مرحله متمایز گذر می‌کند: خطور ذهنی، ارزیابی و سنجش، شوق مؤکد، رضا (تمایل باطنی) و سرانجام قصد انشا (تصمیم قاطع بر آفرینش ماهیت حقوقی). قصد انشا عنصر خلاق و سازنده عقد است؛ در حالی که رضا صرفاً شرط تأثیر و نفوذ عمل حقوقی به شمار می‌رود. فقدان قصد، معامله را به ورطه بطلان مطلق می‌کشاند، در حالی که نقص رضا موجب عدم نفوذ (مراعی بودن) است. در تقابل اراده باطنی (مکتب آلمانی و فقه امامیه) و اراده ظاهری (مکتب فرانسوی و اعلام اراده)، حقوق مدنی ایران بر اصالت اراده باطنی استوار است؛ بدان معنا که الفاظ و افعال ابرازکننده، صرفاً کاشف از قصد درونی هستند، مگر آنکه اراده باطنی با نظم عمومی یا اعتماد مشروع اشخاص ثالث در تعارض قرار گیرد. در تحلیل مکانیسم تراضی، ایجاب اعلان قاطع و منجز قصد برای انعقاد عقد است و قبول، انطباق کامل و بی‌قیدوشرط با مفاد ایجاب محسوب می‌شود. در قراردادهای مکاتبه‌ای و میان غایبان، تلاقی اراده‌ها ذیل چهار نظریه کلاسیک ارزیابی می‌گردد: اعلام، ارسال، وصول و اطلاع. اگرچه در متون فقهی سنتی برخی نظریه ارسال را تقویت کرده‌اند، در دکتترین متأخر حقوق مدنی، نظریه «وصول» یا «اطلاع متعارف» با اصل حاکمیت اراده و لزوم اطلاع‌گوینده ایجاب منطبق دانسته می‌شود؛ زیرا تا پیش از وصول، مخاطب نمی‌تواند موجب را پایبند به پیمانی بداند که خود از نهایه شدن آن بی‌خبر است.

تحلیل روند طراحان آزمون دکتری (۶ سال اخیر) بررسی تحلیلی سؤالات سنوات ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۵ نشان می‌دهد طراحان از سؤالات تعریفی ماده‌محور عبور کرده و روی نقاط مرزی میان «قصد انشا» و «رضا» و تحلیل ماهوی «شرط» تمرکز دارند. طراح آزمون در سال ۱۴۰۴ در یک تست ترکیبی، ماهیت اصولی «شرط» در ماده ۱۹۰ قانون مدنی را به چالش کشید و داوطلبان ناآشنا با تعاریف اصول فقه را مغلوب ساخت. در حوزه ایجاب و قبول، کانون تست‌خیز سال‌های اخیر بر دو محور بنیادین استوار بوده است: اول، انطباق اراده‌ها در معاملات مکاتبه‌ای و الکترونیکی؛ دوم، تفکیک ایجاب معلق از ایجاب مشروط و بررسی وضعیت ایجاب پس از فوت یا حجر موجب پیش از اعلام قبول.

قواعد حاکم و استثنائات طلایی

- قصد انشا (Causal Intent) سبب آفرینش عقد (مقتضی) است و فقدان آن، عقد را معدوم و باطل مطلق می‌سازد، در حالی که رضا شرط نفوذ بوده و زوال آن عقد را غیرنافذ می‌کند.
- در تعریف منطقی-اصولی، شرط چیزی است که «از عدمش عدم لازم آید، ولی از وجودش وجود لازم نیاید»؛ بنابراین قصد یکی از شروط صحت عقد است، نه علت تامه آن.

- اصل بر اصالت اراده باطنی است؛ هرگاه در دادگاه ثابت شود ظاهر الفاظ دلالت بر بیع داشته اما قصد طرفین ودیعه یا صلح بوده است، عقد تابع قصد واقعی و باطنی خواهد بود (العقود تابعة للقصد).
- ایجاب به محض انشا الزام آور نیست و موجب تا پیش از قبول طرف، اصولاً حق رجوع دارد، مگر آنکه در ایجاب مهلت معینی برای بقا شرط شده باشد.
- با فوت یا حجر هر یک از طرفین پیش از اعلام قبول، ایجاب خودبه خود زائل می گردد؛ زیرا تلاقی دو اراده زنده در یک لحظه از زمان ضروری است.
- قبولی معلق یا متضمن تغییر در مفاد ایجاب، قبول تلقی نمی شود، بلکه ماهیتاً رد ایجاب اولیه و انشای یک ایجاب جدید (Counter-Offer) است.

کادر تطبیقی فقه استدلالی با حقوق موضوعه در کتاب المتاجر مکاسب شیخ انصاری، بحث پیرامون «اعتبار قصد انشا در عقد» با این تعبیر مطرح می شود که لفظ بدون قصد، لغو و کالعدم است (إنما یتربط الأثر علی اللفظ بما هو کاشف عن المراد الجدی). شیخ انصاری در بررسی معاطات تأکید می ورزد که فعل تسلیم و تسلیم مادی زمانی موجد ملکیت یا اباحه است که متعاقبین قصد انشای مبادله داشته باشند، نه صرف تسلیم بر مال بدون التزام حقوقی. در الروضة البهیة، شهید ثانی در ابواب مختلف تصریح می کند که هرگاه صیغه ای جاری شود اما قصد مدلول آن وجود نداشته باشد (مانند هازل، سکران یا مکره مادی)، عقدی محقق نمی شود؛ زیرا مفهوم اصولی شرط صحت عقد آن است که: ما یلزم من عدمه / العدم ولا یلزم من وجوده وجود ولا عدم. این قاعده فقهی دقیقاً زیربنای بند ۱ ماده ۱۹۰ قانون مدنی ایران در لزوم قصد طرفین و رضا است.

پیوست تحلیلی آرای وحدت رویه و قوانین خاص حاکم

بر اساس قانون تجارت الکترونیکی ایران (مصوب ۱۳۸۲) و در پرتو نظریه ارسال و وصول، ماده ۲۶ و ۲۷ این قانون مقرر می دارد که در تبادل داده پیام ها، زمان وصول پیام هنگامی است که داده پیام وارد سامانه رایانه ای مخاطب گردد. این حکم قانونی بر پذیرش گرایش مقنن به «نظریه وصول» در انعقاد قراردادهای الکترونیکی دلالت دارد. همچنین بر اساس آرای وحدت رویه شعب دیوان عالی کشور در زمینه دعاوی صوری بودن یا اسناد بلا قصد (از جمله دادنامه های صادره پیرامون معاملات صوری به قصد فرار از دین)، احراز صوری بودن و فقدان قصد انشا، موجب صدور حکم به اعلام بطلان ذاتی از لحظه انعقاد است، بدون آنکه نیاز به اعلام فسخ یا انحلال طاری باشد.

کادرهای جمع بندی و جداول مقایسه ای

عنوان رکن یا نظریه	جایگاه در فرایند شکل گیری عقد	ضمانت اجرای فقدان	اثر فقهی و حقوقی
قصد انشا	رکن سازنده و عنصر ایجادى عقد (مقتضى)	بطلان مطلق و کان لم یکن	کلام بدون قصد لغو است؛ عقد از اساس متولد نمی شود.

عنوان رکن یا نظریه	جایگاه در فرایند شکل‌گیری عقد	ضمانت اجرای فقدان	اثر فقهی و حقوقی
رضای متعاملین	شرط تأثیر و نفوذ عمل حقوقی	عدم نفوذ (عقد مراعی)	عقد متزلزل است و با الحاق اجازه بعدی تکمیل می‌گردد.
نظریه ارسال	انعقاد به محض خروج قبول از کنترل مخاطب	زوال حق رجوع موجب	ایجاب با پست یا ارسال پیام تثبیت می‌شود.
نظریه وصول	انعقاد به محض رسیدن قبول به اقامتگاه/سامانه	زوال قطعی اراده موجب	تا زمان ورود به قلمرو موجب، عقدی بسته نمی‌شود (قانون تجارت الکترونیکی).

بانک سؤالات طبقه‌بندی شده سنواتی

سؤال ۱ (دکتری ۱۴۰۴، سؤال ۲۳۵ / کتاب پردازش، سؤال ۴۰)

در خصوص قصد متعاملین به عنوان یکی از شرایط اساسی صحت عقد، در فرض ابراز در قالب ایجاب و قبول، منظور از «شرط» کدام است؟

۱. امری است که از وجودش وجود لازم آید ولی از عدمش عدم لازم نیاید. ۲. امری است که از عدمش عدم لازم آید ولی از وجودش وجود لازم نیاید. ۳. امری است که از وجودش وجود لازم آید و از عدمش عدم لازم آید. ۴. امری است که نفوذ و اثر بخشی عقد، منوط به آن است.

• پاسخ تشریحی: گزینه ۲ صحیح است. در علم اصول فقه و منطق حقوقی که شالوده قانون مدنی را تشکیل می‌دهد، اصطلاح «شرط» دارای یک تعریف فنی و دقیق است: *ما یلزم من عدمه / العدم ولا یلزم من وجوده وجود ولا عدم*. بند ۲ گزینه ۲ دقیقاً همین قاعده را بازتاب می‌دهد؛ یعنی اگر قصد انشا وجود نداشته باشد، عدم عقد حتمی است (از عدمش عدم لازم آید)، اما اگر قصد به تنهایی وجود داشته باشد، برای وقوع عقد کافی نیست و نیازمند اهلیت، موضوع معین و جهت مشروع نیز هست (از وجودش وجود لازم نیاید).

• رد سایر گزینه‌ها: گزینه ۱ گزاره‌ای غیرمنطقی است و در فلسفه حقوق کاربرد ندارد. گزینه ۳ تعریف «علت تامه» است؛ در حالی که قصد، جزء العلة (شرط) است، نه علت تامه. گزینه ۴ تعریفی عامیانه بوده و بیشتر ناظر بر شرایط نفوذ (مانند رضا در برابر اکراه) است، نه تعریف اصولی شرط صحت در ماده ۱۹۰ قانون مدنی.

• تکنیک تستی: کلید طلایی، ترجمه مستقیم عبارت اصولی *یلزم من عدمه / العدم است* که مستقیماً گزینه ۲ را تثبیت می‌کند.

سؤال ۲ (دکتری ۱۴۰۲، سؤال ۳۱)

در دو فرض زیر، وضعیت معامله در صورتی که هیچ یک از طرفین دلیلی بر اثبات ادعای خود ندارند، به ترتیب چیست؟

- در بیع کلی، خریدار ادعا می کند که یک تن برنج خریده است ولی فروشنده مدعی است که یک تن سویا فروخته است.

- در بیع سویای معین، خریدار ادعا می کند که در زمان قبول، آن را برنج تصور می کرده ولی فروشنده اظهار می دارد که خریدار آن را سویا می دانسته است.

۱. بیع باطل است. - بیع صحیح است. ۲. بیع صحیح است. - بیع باطل است. ۳. بیع باطل است. - بیع باطل است. ۴. بیع صحیح است. - بیع صحیح است.

- پاسخ تشریحی: گزینه ۱ صحیح است. در فرض اول (بیع کلی)، اختلاف در جنس مبیع است و ایجاب و قبول بر موضوع واحدی واقع نشده است؛ یعنی توافق اراده ها (ترازی) شکل نگرفته، بنابراین بیع به دلیل فقدان ترازی و عدم انطباق ایجاب و قبول باطل است. در فرض دوم (عین معین)، مبیع در عالم خارج مشخص و معین بوده و ترازی بر همان عین خارجی صورت گرفته است؛ ادعای درونی خریدار مبنی بر تصور اشتباه، با توجه به اصل صحت و اصالت لزوم و اماره ظهور اراده انشایی بر ظاهر عمل و عدم ارائه دلیل، مسموع نبوده و معامله صحیح است.
- رد سایر گزینه ها: گزینه های ۲، ۳ و ۴ به دلیل عدم تفکیک دقیق میان عدم تطابق اراده ها در مال کلی و بار اثبات ادعای خلاف ظاهر در عین معین، نادرست هستند.
- تکنیک تستی: اختلاف در موضوع در بیع کلی مساوی است با عدم تلاقی ایجاب و قبول (بطلان)؛ اما در عین معین، ظاهر عقد بر عین موجود حاکم است مگر خلافش ثابت شود (صحت).

سؤال ۳ (دکتری ۱۴۰۴، سؤال ۲۱۸ / کتاب پردازش، سؤال ۲۳)

مطابق با این نظریه که ایفای تعهد در مواردی که سبب تملیک یا انتقال حقی به متعهدله می شود یک عمل حقوقی یک طرفه است، هرگاه متعهد مورد تعهد را به متعهدله تسلیم کند، اراده انشایی در چه فرضی لازم است؟

۱. اراده انشایی متعهد در فرضی که مورد تعهد مال کلی باشد. ۲. اراده انشایی متعهدله در فرضی که مورد تعهد مال کلی باشد. ۳. اراده انشایی متعهد خواه مورد تعهد مال کلی یا عین معین باشد. ۴. اراده انشایی متعهدله خواه مورد تعهد مال کلی یا عین معین باشد.

- پاسخ تشریحی: گزینه ۱ صحیح است. در دکترین حقوق مدنی (مکتب دکتر کاتوزیان)، اگر مورد تعهد مال کلی فی الذمه باشد، مالکیت در زمان وقوع عقد منتقل نمی شود، بلکه انتقال مالکیت منوط به تعیین مصداق و تسلیم است. انتخاب مصداق از میان افراد عدیده و انشای تملیک آن به متعهدله، یک عمل ارادی و انشایی یک طرفه (ایقاع) از سوی متعهد است. در عین معین، تملیک با خود عقد رخ داده و تسلیم صرفاً یک عمل مادی و واقعه حقوقی است که نیازی به قصد انشا ندارد.

- رد سایر گزینه‌ها: گزینه‌های ۲ و ۴ نقش اصلی را به متعهدله داده‌اند، در حالی که متعهدله صرفاً قابض است. گزینه ۳ نیز لزوم اراده انشایی را به عین معین تعمیم داده که باطل است؛ زیرا تسلیم عین معین فاقد ماهیت انشایی است.
- تکنیک تستی: تعیین مصداق در مال کلی محتاج اراده انشایی متعهد است، اما در عین معین صرف واقعه مادی تسلیم رخ می‌دهد.

سؤال ۴ (دکتری ۱۴۰۱، سؤال ۱)

مطابق با متن زیر، اگر شخصی به دیگری بگوید: «بع مالی وإلا قتلک» چه حکمی دارد؟
«الإکراه قد يتعلق بالمالک والعاقده وقد يتعلق بالمالک دون العاقده وقد ینعکس، کما لو قال: بع مالی وإلا قتلک، والأقوی هنا الصحة...»

۱. مالک مکروه و بیع فضولی است. ۲. عاقد مکروه و بیع صحیح و نافذ است. ۳. عاقد مکروه و نفوذ بیع نیازمند تنفیذ مالک است. ۴. مالک مکروه و نفوذ بیع نیازمند به تنفیذ بعدی او است.
- پاسخ تشریحی: گزینه ۲ صحیح است. متن صراحتاً می‌گوید: «والأقوی هنا الصحة». در این فرض، تهدیدکننده خود مالک است که با اکراه به دیگری می‌گوید مال را بفروش؛ بنابراین مالک با قصد و رضای کامل به عاقد وکالت یا دستور بیع داده است. عاقد اگرچه به دلیل تهدید جانی مکروه شده، اما از آنجا که معامله را برای اصیل (مالک با رضایت کامل) انجام می‌دهد و اراده انشایی لازم برای اجرای معامله را داراست، اکراه مباشر به صحت معامله اصیل خللی وارد نکرده و بیع صحیح و نافذ است.
- رد سایر گزینه‌ها: گزینه‌های ۱ و ۴ مالک را مکروه دانسته‌اند که غلط است، زیرا اکراه متوجه وکیل (عاقد) بوده است. گزینه ۳ نفوذ را منوط به تنفیذ دانسته، در حالی که اذن سابق مالک با اراده سالم وجود داشته و عقد نیازمند اجازه لاحق نیست.
- تکنیک تستی: در متن صریحاً عبارت «الأقوی هنا الصحة» آمده که فوراً گزینه‌های متضمن غیرنافذ یا فضولی را حذف و گزینه ۲ را اثبات می‌کند.

سؤال ۵ (دکتری ۱۴۰۰، سؤال ۲)

با توجه به متن زیر، اگر اجاره‌بها معیوب باشد، کدام مورد صحیح است؟
«لو ظهر فی الأجرة عیب فللأجير الفسخ، أو الأرش مع التعین للأجرة فی متن العقد، و مع عدم التعین یتطالب بالبدل.»

۱. اگر اجرت در عقد معین نشده باشد، مستأجر باید اجرت‌المثل کار اجیر را بپردازد. ۲. اگر اجرت در عقد معین نشده باشد، بدل واقعی آن باید به اجیر پرداخت شود. ۳. اگر اجرت کلی در ذمه باشد، مستأجر باید فرد سالمی تحویل دهد. ۴. اگر اجرت کلی در ذمه باشد، اجیر حق فسخ یا گرفتن ارش دارد.
- پاسخ تشریحی: گزینه ۳ صحیح است. در تحلیل حقوقی تراضی و انطباق عوضین، مقصود از «مع التعین» تعیین اجرت به عنوان عین معین است که در صورت کشف عیب، خیار عیب (فسخ یا ارش) ایجاد می‌کند. اما عبارت «مع عدم التعین» یعنی در فرضی که اجرت به صورت کلی فی‌الذمه در متن

عقد توافق شده باشد؛ در این حالت با معیوب بودن مصداق تسلیم شده، تراضی بر مال معیوب واقع نشده و متعهدله حق فسخ ندارد، بلکه باید تسلیم فرد سالم (مطالبه بدل) را بخواهد.

- **رد سایر گزینه‌ها:** گزینه‌های ۱ و ۲ «عدم التعین» را به معنای عدم تعیین اجرت تفسیر کرده‌اند که در عقد اجاره موجب بطلان است، نه مطالبه بدل. گزینه ۴ نیز اشتبهاً خيار فسخ یا ارش را به مال کلی سرایت داده است.
- **تکنیک تستی:** تعیین = عین معین (حق فسخ یا ارش)؛ عدم تعیین = کلی در ذمه (فقط مطالبه بدل سالم).

شبیه‌سازی آزمون دکتری (تست‌های تألیفی)

تست تألیفی ۱

شخص «الف» ایجابی دائر بر فروش دستگاه صنعتی معینی را با قید «اعتبار این پیشنهاد تا پایان ساعت ۱۸ روز پنج‌شنبه است» برای «ب» ارسال می‌کند. «ب» قبولی نامشروط خود را در ساعت ۱۰ صبح پنج‌شنبه در بستر سامانه اختصاصی داده‌پیام ثبت و ارسال می‌نماید، اما به دلیل قطعی غیرمترقبه شبکه مخابراتی، پیام در ساعت ۲۰ پنج‌شنبه در کارپوشه رایانه‌ای «الف» بارگذاری و ثبت می‌شود. وضعیت انعقاد عقد بر پایه مبانی حاکم بر حقوق مدنی و تجارت الکترونیکی چگونه است؟

۱. عقد در ساعت ۱۰ صبح پنج‌شنبه با نظریه ارسال منعقد شده و انقضای مهلت بی‌اثر است.
۲. عقدی منعقد نشده است؛ زیرا با پذیرش نظریه وصول، قبولی خارج از مهلت ایجاب واصل شده و اعتبار ایجاب ساقط است.

۳. عقد منعقد است ولی برای «الف» به دلیل تأخیر در وصول، خيار فسخ تعذر ایجاب ایجاد می‌شود.

۴. عقد از ساعت ۱۰ صبح پنج‌شنبه منعقد شده، اما نفوذ آن منوط به تنفیذ مجدد موجب در ساعت ۲۰ است.

- **پاسخ تشریحی:** گزینه ۲ صحیح است. در حقوق قراردادهای نوین و بر مبنای ماده ۲۶ و ۲۷ قانون تجارت الکترونیکی، نظام حقوقی ایران در قراردادهای مکاتبه‌ای و الکترونیکی از «نظریه وصول» تبعیت می‌کند. در صورتی که برای ایجاب مدتی تعیین شود، قصد انشایی ایجاب‌کننده مقید به قید زمانی بوده و مشروط بر آن است که قبولی در ظرف مهلت تعیین‌شده واصل گردد. چون قبولی در ساعت ۲۰ (پس از ساعت ۱۸) در سامانه مخاطب ثبت و واصل شده، در لحظه وصول، ایجاب موضوعاً منقضی شده بوده است. قبولی متأخر بر انقضای ایجاب، اثری در تشکیل عقد ندارد و حداکثر می‌تواند به عنوان یک ایجاب جدید تلقی شود.

- **رد سایر گزینه‌ها:** گزینه ۱ مبتنی بر نظریه ردشده ارسال است. گزینه ۳ نهادی من‌درآوردی به نام خيار تعذر ایجاب جعل کرده است. گزینه ۴ نیز تأسیس غیرحقوقی تنفیذ ایجاب را به کار برده که با مبانی بطلان تطابق ندارد.

تست تألیفی ۲

در یک مبایعه‌نامه، خریدار در ستون ثمن می‌نویسد: «مبلغ ده میلیارد ریال، به شرط آنکه فروشنده همزمان با امضا متعهد به واگذاری حق کسب و پیشه مغازه مجاور به مبلغ توافقی گردد». فروشنده ذیل قرارداد را با عبارت «فروختم و دریافت ثمن را قبول کردم، لیکن واگذاری مغازه مجاور منوط به رضایت مالکین مشاعی آن خواهد بود» امضا می‌کند. وضعیت حقوقی عمل فوق چیست؟

۱. عقد بیع نسبت به آپارتمان صحیح و شرط الحاقی به آن غیرنافذ است.
۲. عقد بیع به دلیل تبعض صفقه صحیح و به میزان شرط دارای خیار فسخ است.
۳. هیچ عقدی تشکیل نشده است؛ زیرا قبول با ایجاب منطبق نبوده و قبول مشروط در حکم ایجاب جدید است.
۴. بیع باطل است، لیکن توافق بر واگذاری حق کسب و پیشه مغازه مجاور در قالب ماده ۱۰ قانون مدنی نافذ است.

- **پاسخ تشریحی:** گزینه ۳ صحیح است. قاعده بنیادین در تحلیل ایجاب و قبول، لزوم انطباق کامل و آینه‌وار اراده‌هاست (*Mirror Image Rule*). قبولی باید همان چیزی را بپذیرد که در ایجاب آمده است. هرگاه قبول‌کننده قیودی به مفاد ایجاب بیفزاید یا شرطی را تغییر دهد یا تعدیل کند، انطباق اراده‌ها محقق نشده و تراضی شکل نمی‌گیرد. این عمل در تحلیل حقوقی، رد ایجاب اول و صدور ایجاب متقابل (*Counter-Offer*) است و تا زمانی که طرف مقابل این ایجاب جدید را به‌طور کامل قبول نکند، هیچ‌گونه عقدی منعقد نمی‌شود.
- **رد سایر گزینه‌ها:** گزینه‌های ۱ و ۲ تصور کرده‌اند عقد اولیه منعقد شده و خلل فقط در شرط است، در حالی که به دلیل عدم تطابق قصد طرفین، اساس تراضی مفقود است. گزینه ۴ نیز به دلیل عدم توافق بر سر ارکان تراضی، بطلان کل رابطه را نادیده گرفته است.

۱.۱.۲: اشتباه مانع تراضی؛ تفکیک اشتباه در ماهیت عقد، هویت موضوع معامله و هویت

طرف قرارداد با ضمانت اجرای بطلان مطلق

مبانی تشریح مفهومی

اشتباه به معنای پندار نادرست از واقعیت است که روند انشای اراده را تحت تأثیر قرار می‌دهد. در تقسیم‌بندی کلاسیک مکتب تحلیلی استاد دکتر ناصر کاتوزیان، اشتباه بر سه قسم بنیادین است: اشتباه مانع تراضی (موجب بطلان مطلق)، اشتباه مفسد رضا (موجب عدم نفوذ یا حق فسخ) و اشتباه غیرمؤثر. کانون بنیادین اشتباه مانع تراضی، جایی است که اساساً قصد مشترک طرفین منعقد نشده و تلاقی اراده‌ها تحقق نمی‌یابد؛ در این وضعیت به دلیل تعارض آشکار میان دو اراده انشایی، عقدی از حیث وجودی متولد نمی‌شود و ضمانت اجرای آن بطلان مطلق و از ریشه است. سه جلوه بارز این قسم از اشتباه عبارتند از:

۱. اشتباه در ماهیت عقد (*Error in Negotio*): هرگاه یکی از طرفین انشای ماهیتی معین را اراده کند (مثلاً هبه یا صلح مجانی) و طرف مقابل ماهیتی معوض و ناقل مالیت را قصد نماید (مانند بیع یا قرض)، تراضی بر ماهیت واحد شکل نگرفته و عقد به استناد ماده ۱۹۴ قانون مدنی باطل است.

۲. اشتباه در هویت موضوع معامله (*Error in Corpore*): هرگاه اراده یکی از طرفین به شیء معینی تعلق گیرد و اراده دیگری به شیء دیگر، تلاقی موضوعی محقق نشده است (مانند آنکه بایع قصد فروش خانه الف را داشته باشد و مشتری قبول خرید خانه ب را انشاء کند). همچنین در اموال کلی، هرگاه جنس مبیع کلی مورد اختلاف باشد (نظیر بیع یک تن برنج در برابر سویای ادعایی طرف دیگر)، عقد به دلیل فقدان وحدت موضوع باطل مطلق است.

۳. اشتباه در هویت طرف قرارداد (*Error in Persona*): بر اساس ماده ۲۰۱ قانون مدنی، اشتباه در هویت طرف اصولاً به صحت عقد خللی وارد نمی‌آورد، مگر در مواردی که شخصیت طرف علت عمده عقد بوده باشد. در عقود مبتنی بر مسامحه و احسان (مانند هبه، عاریه، وصیت تملیکی و جعاله خاص) یا عقودی که بر شخصیت مالی، علمی یا امانتی طرف متکی است (مانند وکالت، شرکت و نکاح)، هویت مدنی یا اوصاف انحصاری طرف، قید اراده انشایی است و اشتباه در آن موجب بطلان مطلق است، چرا که قصد انشا منحصرأ به همان شخص حقیقی تعلق گرفته و با فقدان آن، تراضی موضوعاً سالبه به انتفاع موضوع است.

تحلیل روند طراحان آزمون دکتری (۶ سال اخیر) کالبدشکافی سؤالات سنوات ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۵ آشکار می‌سازد که طراحان آزمون دکتری از طرح پرسش‌های تعریفی پیرامون مواد ۱۹۴ و ۲۰۱ قانون مدنی گذر کرده و این مواد را در قالب سناریوهای حل اختلاف میان مبیع کلی و عین معین و همچنین اشتباهات متداخل در عقود معوض و تبرعی طراحی می‌نمایند. طراحان تمرکز ویژه‌ای بر تفکیک «اشتباه در خود موضوع» با «اشتباه در اوصاف» دارند؛ به این نحو که اگر مبیع عین معین باشد و اشتباه در جنس رخ دهد (مثلاً خرید ظرف مفرغی به تصور طلا)، این اشتباه را به عنوان اشتباه در خود موضوع و مانع تراضی (ماده ۱۹۹ ق.م) تلقی نموده و ضمانت اجرای بطلان را مدنظر قرار می‌دهند، نه صرف خیار رؤیت یا عیب. همچنین در دعاوی میان بایع و مشتری که هیچ کدام دلیل اثباتی ندارند، بررسی تعارض ادله در مبیع کلی در برابر مبیع معین مکرراً به عنوان مینی کیس طرح شده است.

قواعد حاکم و استثنائات طلایی

- معیار تحقق اشتباه مانع تراضی در ماده ۱۹۴ قانون مدنی: «الفاظ و اشارات و سایر اعمالی که متعاملین به وسیله آن ایجاب و قبول می‌نمایند باید به نحوی باشد که یکی طرفین همان عقدی را قبول کند که طرف دیگر قصد کرده است، و الا معامله باطل خواهد بود.»
- اشتباه در خود موضوع معامله (ماده ۱۹۹ ق.م) مساوی با اشتباه در هویت مادی یا اوصاف بنیادین و جوهری است که شیء را در دیدگاه عرفی به شیء دیگر تبدیل می‌کند؛ ضمانت اجرای این اشتباه بطلان مطلق است، نه حق فسخ.
- در اموال کلی فی‌الذمه، اشتباه در جنس یا اوصاف بنیادین به معنای عدم انطباق ایجاب و قبول و بطلان معامله است؛ متعهدله حق مطالبه بدل ندارد، زیرا عقدی منعقد نشده است.

- اشتباه در هویت طرف در عقود معاوضی اصولاً غیر مؤثر است، مگر آنکه صراحتاً در قرارداد قید شده باشد یا عرفاً معامله قائم به شخص تلقی گردد (استثنای ماده ۲۰۱ ق.م).
- اشتباه در انگیزه و جهت نامشروع (ماده ۲۱۷ ق.م) تنها در صورتی بر عقد اثرگذار است که در عقد تصریح شود؛ در غیر این صورت، جهل یا اشتباه در انگیزه شخصی هیچ خدشه‌ای به صحت عقد وارد نمی‌کند.

کادر تطبیقی فقه استدلالی با حقوق موضوعه در کتاب المتاجر مکاسب شیخ انصاری، مسأله اشتباه در قالب قاعده اصولی «ما وُقِعَ لَمْ يُقْصَدْ وَمَا قُصِدَ لَمْ يَقَعْ» (آنچه در عالم خارج محقق شده قصد نشده و آنچه قصد شده محقق نشده است) تبیین می‌شود. شیخ انصاری در بحث شروط عوضین تصریح می‌کند که اگر متبایعین در جنس مبیع یا ثمن توافق نداشته باشند، یا یکی از آنها عین معینی را اراده کند و دیگری عین دیگر را، تراضی مفقود است و بیع از رأس باطل خواهد بود (بطلان العقد من رأس لانتفاء القصد). همچنین در الروضة البهیة (شرح لمعه)، شهید ثانی در باب نکاح و هبه متذکر می‌شود که هرگاه هبه به فرد معینی با قید فقر یا سیادت داده شود و بعداً معلوم گردد طرف فاقد آن وصف بوده، در صورتی که وصف مزبور به صورت قید اراده درآمده باشد، عقد باطل است؛ زیرا در عقود تبرعی، رضایت به تصرف در مال منوط به انطباق با واقعیت عینی است. این تفکیک فقهی مبنای نگارش مواد ۱۹۴، ۱۹۹ و ۲۰۱ قانون مدنی ایران است.

پیوست تحلیلی آرای وحدت رویه و قوانین خاص حاکم

بر اساس آرای قضایی مستقر در دیوان عالی کشور، هرگاه دعوایی تحت عنوان ابطال سند رسمی به جهت اشتباه در موضوع معامله یا اشتباه در ماهیت عقد (مانند امضای بیع‌نامه به تصور عقد صلح یا حق فسخ یا وکالت در انتقال) اقامه شود، محاکم به استناد ماده ۱۹۴ قانون مدنی و قاعده فقهی عدم ترتب اثر بر عقد فاقد تراضی، حکم به «اعلام بطلان» صادر می‌نمایند. در قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول (مصوب ۱۴۰۳)، سامانه‌ای شدن ثبت قراردادها و درج مستقیم ارکان معامله در سامانه ثبت الکترونیک اسناد، امکان اشتباه در هویت موضوع پلاک ثبتی و اشتباه در هویت طرفین (به دلیل احراز هویت برخط) را به حداقل رسانده است، با این حال در صورت احراز مغایرت اساسی میان کد شناسه ملک مورد قصد با سند نهایی، معامله به عنوان عقد فاقد قصد موضوعی، باطل و ابطال ثبت الکترونیک آن از دادگاه صالح قابل تقاضا است.

کادرهای جمع‌بندی و جداول مقایسه‌ای

قلمرو اشتباه	مصادق عینی	وضعیت عقد	مبنای قانونی و فقهی
اشتباه در ماهیت عقد	قصد بیع از سوی یک طرف و قصد هبه یا قرض از سوی طرف دیگر	باطل مطلق	ماده ۱۹۴ قانون مدنی / قاعده ما وقع لم یقصد

قلمرو اشتباه	مصادق عینی	وضعیت عقد	مبنای قانونی و فقهی
اشتباه در هویت مادی موضوع	قصد فروش خانه شماره ۱ و قبول خرید خانه شماره ۲	باطل مطلق	ماده ۱۹۹ قانون مدنی / انتفاء قصد مشترک بر موضوع
اشتباه در جنس مبیع کلی	قصد خرید برنج در برابر قصد فروش سویا بدون ادله اثباتی	باطل مطلق	عدم انطباق ایجاب و قبول / فقدان رکن مبیع
اشتباه در اوصاف جوهری عین معین	خرید ظرف نقره که معلوم شود از جنس آلومینیوم است	باطل مطلق	ماده ۱۹۹ قانون مدنی / دکترین کاتوزیان (اشتباه در خود موضوع)
اشتباه در هویت طرف در عقود مالی	خرید کالا از فروشنده الف با تصور اینکه او فروشنده ب است	صحیح و نافذ	ماده ۲۰۱ قانون مدنی / عدم دخالت شخصیت در معاوضه
اشتباه در هویت طرف در عقود مجانی	هبه مال به شخصی به تصور اینکه فرزند یا دوست واهب است	باطل مطلق	استثنای ماده ۲۰۱ ق.م. / شخصیت علت عمده عقد

بانک سؤالات طبقه‌بندی شده سنواتی

سؤال ۱ (دکتری ۱۴۰۲، سؤال ۳۱)

در دو فرض زیر، وضعیت معامله در صورتی که هیچ یک از طرفین دلیلی بر اثبات ادعای خود ندارند، به ترتیب چیست؟

- در بیع کلی، خریدار ادعا می‌کند که یک تن برنج خریده است ولی فروشنده مدعی است که یک تن سویا فروخته است.

- در بیع سویای معین، خریدار ادعا می‌کند که در زمان قبول، آن را برنج تصور می‌کرده ولی فروشنده اظهار می‌دارد که خریدار آن را سویا می‌دانسته است.

۱. بیع باطل است. - بیع صحیح است. ۲. بیع صحیح است. - بیع باطل است. ۳. بیع باطل است. - بیع باطل است. ۴. بیع صحیح است. - بیع صحیح است.

- پاسخ تشریحی: گزینه ۱ صحیح است. در فرض نخست، مورد معامله یک مال کلی فی‌الذمه است. ادعای خریدار بر برنج و فروشنده بر سویا نشان می‌دهد که ایجاب و قبول هرگز بر روی یک موضوع واحد انطباق نیافته و قصد انشایی مشترک شکل نگرفته است؛ بنابراین به علت عدم تطابق ایجاب و قبول و اشتباه مانع تراضی در هویت موضوع، معامله باطل است. در فرض دوم، معامله بر روی یک عین معین خارجی (سویای معین حاضر) واقع شده است. اراده انشایی طرفین در هنگام عقد بر روی همین مال مادی تلاقی یافته و ظاهر صیغه و رفتار حاکی از تعلق قصد به همان عین موجود است؛ از آنجا که خریدار مدعی خلاف این ظاهر است و دلیلی بر اثبات ادعای خود ندارد، دادگاه به استناد اصالت صحت و اصالت لزوم و اماره انطباق قصد با شیء معین مورد مشاهده، حکم به صحت بیع می‌دهد.

- رد سایر گزینه‌ها: گزینه‌ها ۲، ۳ و ۴ تفکیک دقیق بین اثر حقوقی مبیع کلی (انتفاء تراضی) و بار اثبات ادعای خلاف ظاهر در مبیع معین را نادیده گرفته‌اند.
- تکنیک تستی: اختلاف در جنس در بیع کلی = عدم تطابق ایجاب و قبول و بطلان؛ ادعای اشتباه ذهنی در بیع عین معین بدون دلیل = حاکمیت اصل صحت و لزوم بر ظاهر عقد.

سؤال ۲ (دکتری ۱۴۰۰، سؤال ۲)

با توجه به متن زیر، اگر اجاره‌بها معیوب باشد، کدام مورد صحیح است؟

«لو ظهر فی الأجرة عیب فللاجیر الفسخ، أو الأرش مع التعیین للأجرة فی متن العقد، و مع عدم التعیین یطالب بالبدل.»

۱. اگر اجرت در عقد معین نشده باشد، مستأجر باید اجرت‌المثل کار اجیر را بپردازد. ۲. اگر اجرت در عقد معین نشده باشد، بدل واقعی آن باید به اجیر پرداخت شود. ۳. اگر اجرت کلی در ذمه باشد، مستأجر باید فرد سالمی تحویل دهد. ۴. اگر اجرت کلی در ذمه باشد، اجیر حق فسخ یا گرفتن ارش دارد.

- پاسخ تشریحی: گزینه ۳ صحیح است. این متن فقهی بازتاب‌دهنده مبحث هویت موضوع و تراضی بر عوضین است. واژه «التعیین» دلالت بر عین معین دارد که عیب در آن خیار عیب ایجاد می‌کند. اما عبارت «مع عدم التعیین» به معنای عدم ذکر اجرت نیست، بلکه به معنای تعیین اجرت به صورت کلی فی‌الذمه است. در مال کلی، تراضی بر مصداق معیوب شکل نگرفته و تسلیم مصداق معیوب، وفای به عهد محسوب نمی‌شود؛ از این رو موجر (اجیر) نمی‌تواند معامله را فسخ کند یا ارش بگیرد، بلکه باید الزام مستأجر به تسلیم فرد سالم (مطالبه بدل) را بخواهد.

- رد سایر گزینه‌ها: گزینه‌های ۱ و ۲ «عدم التعیین» را فقدان توافق بر اجرت پنداشته‌اند که بطلان عقد را در پی دارد نه مطالبه بدل. گزینه ۴ نیز احکام عین معین را به مال کلی سرایت داده که خطاست.

- تکنیک تستی: در فرض کلی بودن عوض، اشتباه در مصداق با تسلیم بدل سالم رفع می‌شود و نوبت به انحلال تراضی پایه نمی‌رسد.

سؤال ۳ (دکتری ۱۴۰۴، سؤال ۲۳۰ / کتاب پردازش، سؤال ۳۵)

«الف» خودروی خویش را به مبلغ صد میلیون تومان به «ب» واگذار می‌کند و یک ماه بعد «ب» متوجه می‌شود موتور خودرو در زمان عقد معیوب بوده و متعاقباً با خودرو تصادف کرده و بدنه آن آسیب شدید می‌بیند، چنانچه تصادف ناشی از عیب خودرو نباشد، در وضعیت فعلی حکم قضیه کدام است؟

۱. خيار فسخ مشتری ساقط شده است. ۲. مشتری صرفاً می‌تواند با پرداخت مابه‌التفاوت قیمت بیع را فسخ کند.
۳. خيار فسخ مشتری باقی است و می‌تواند بیع را فسخ یا ارش دریافت کند. ۴. مشتری می‌تواند با پرداخت مابه‌التفاوت قیمت بیع را فسخ یا مطالبه ارش نماید.

• **پاسخ تشریحی:** گزینه ۱ صحیح است. در تحلیل هویت مبیع و اوصاف آن، عیب عبارت است از خروج موضوع معامله از حالت خلقت اصلی یا وضعیت متعارف. در فرضی که مبیع عین معین با عیب قدیم تحویل مشتری می‌شود، تراضی بر مال معیوب از ابتدا خيار فسخ یا اخذ ارش را پدید می‌آورد. اما بر اساس بند ۲ ماده ۴۲۹ قانون مدنی، هرگاه عیب جدیدی در مبیع نزد مشتری حادث شود، حق رد (فسخ بیع) ساقط شده و مشتری صرفاً می‌تواند مطالبه ارش کند. از آنجا که بدنه خودرو در تصادف آسیب شدید دیده (عیب جدید مستقل)، خيار فسخ مشتری به تصریح قانون ساقط گردیده است.

• **رد سایر گزینه‌ها:** گزینه‌های ۲ و ۴ نهادهای ابداعی و مغایر قانون مانند «فسخ به شرط پرداخت مابه‌التفاوت» را مطرح کرده‌اند. گزینه ۳ نیز بقای خيار فسخ را ادعا کرده که مخالف صریح بند ۲ ماده ۴۲۹ قانون مدنی است.

• **تکنیک تستی:** حدوث عیب جدید مساوی با سقوط قطعی حق رد (خيار فسخ) مبیع است.

سؤال ۴ (دکتری ۱۴۰۱، سؤال ۲)

با توجه به متن زیر، لایه ته‌نشین‌شده در ظرف روغن زیتون چه حکمی دارد؟

«الثفل، و هو ما استقر تحت المائع من كدرة في الزيت غير المعتاد عيب. أما المعتاد منه فليس بعيب... و لا يشكل صحة البيع مع زيادته عن المعتاد بجهالة قدر المبيع المقصود بالذات... لأن مثل ذلك غير قاذح مع معرفة مقدار الجملة.»

۱. اگر مقدار مجموع روغن و لایه معلوم باشد ضرری به صحت بیع نمی‌زند؛ هرچند که بیش از حد متعارف باشد.
۲. فقط در صورتی موجب بطلان بیع نیست که به مقدار متعارف باشد. ۳. موجب معیوب شدن مبیع و مقدار آن و مانع صحت بیع است. ۴. موجب مجهول شدن مقدار مبیع و مانع صحت بیع است.

• **پاسخ تشریحی:** گزینه ۱ صحیح است. این تست رابطه میان اشتباه در مقدار مبیع و فقدان تراضی را می‌سنجد. متن تصریح دارد که اگر دُردی و لایه ته‌نشین‌شده بیش از حد متعارف باشد، عیب محسوب می‌شود، اما مانع صحت عقد و تراضی نیست؛ زیرا زمانی که مقدار کل مجموع (روغن و لایه) معلوم باشد، علم اجمالی به موضوع محقق شده و جهالت به قدر مبیع مقصود بالذات، موجب جهل مخل به تراضی و بطلان بیع نمی‌گردد.

- رد سایر گزینه‌ها: گزینه‌های ۲، ۳ و ۴ وجود لایه نامتعارف را مانع صحت یا موجب بطلان دانسته‌اند که با عبارت صریح متن («لا یشکل صحة البيع... لأن مثل ذلک غیر قاذح») در تضاد مستقیم است.
- تکنیک تستی: علم به مجموع، غرر و جهل مانع تراضی را منتفی می‌کند و تنها حق خیار عیب بر جای می‌گذارد.

سؤال ۵ (دکتری ۱۴۰۰، سؤال ۴۰)

یک شرکت تولیدی در قراردادی با یک عرضه‌کننده کالا تعهد می‌کند تمام محصولات خط تولید خود با ظرفیت اسمی مشخص را با ۲۰ درصد بیشتر از هزینه تمام‌شده آن به مدت یکسال به شخص مزبور بفروشد و در صورتی که تخصیص ارز دولتی جهت ورود مواد اولیه تولید آن کالا قطع شود، حق فسخ قرارداد را داشته باشد، وضعیت حقوقی قرارداد چیست؟

۱. صحیح و نافذ
۲. بطلان به دلیل مجهول بودن مدت خیار
۳. بطلان به دلیل معلوم نبودن ثمن معامله
۴. بطلان به دلیل معلوم نبودن مورد معامله

- پاسخ تشریحی: گزینه ۱ صحیح است. این پرونده تلاقی قصد انشا با ضابطه‌مند بودن موضوع و ثمن را نشان می‌دهد. مورد معامله تولیدات یک خط تولید مشخص با ظرفیت اسمی معلوم است (کلی در معین و قابل تعیین)، بنابراین اشتباه یا ابهامی در موضوع وجود ندارد. ثمن نیز بر اساس ضابطه معین تجاری (قیمت تمام‌شده به علاوه سود مقطوع ۲۰ درصد) قابل محاسبه است که غرر و جهل را برطرف می‌سازد. شرط فسخ نیز ناشی از یک حادثه خارجی معین (قطع ارز دولتی) است و مجهول بودن مدت خیار در اینجا به صحت عقد لطمه نمی‌زند؛ لذا تراضی به طور صحیح واقع شده و قرارداد نافذ است.

- رد سایر گزینه‌ها: گزینه‌های ۲، ۳ و ۴ هر کدام به غلط یکی از ارکان عقد (خیار، ثمن یا مبیع) را مجهول و موجب بطلان تراضی قلمداد کرده‌اند.
- تکنیک تستی: تعیین ضابطه عینی و قطعی برای موضوع و ثمن، مانع از تحقق جهل مفسد تراضی است.

شبیه‌سازی آزمون دکتری (تست‌های تألیفی)

تست تألیفی ۱

شخص «الف» به قصد فروش یک تخته فرش دستباف ابریشمی عتیقه منتسب به دوره قاجار، آن را در معرض دید «ب» قرار می‌دهد. «ب» با این تصور که فرش مزبور یک قطعه قالیچه بافت نوین تبریز است، آن را با ثمنی معادل یک‌دهم ارزش واقعی خریداری می‌کند. یک ماه پس از معامله، «ب» با ارزیابی کارشناسان به قدمت تاریخی و ارزش فوق‌العاده فرش پی می‌برد و «الف» نیز پس از آگاهی از واقعه، مدعی بطلان عقد به دلیل اشتباه در اوصاف جوهری و مانع تراضی می‌گردد. وضعیت حقوقی معامله بر پایه مکتب دکتر کاتوزیان کدام است؟

۱. بیع باطل است؛ زیرا وصف قدمت تاریخی و عتیقه بودن، هویت جوهری مبیع را تشکیل داده و اشتباه در آن مانع تراضی است.

۲. بیع صحیح و غیرقابل فسخ است؛ زیرا تراضی بر عین معین خارجی واقع شده و عدم آگاهی از ارزش مالی، مصداق غبن است نه اشتباه در هویت.

۳. بیع صحیح است، لیکن برای «الف» خیار غبن فاحش پدید می‌آید، بدون آنکه اشتباه به بنیان عقد لطمه بزند.

۴. بیع غیرنافذ بوده و صحت آن منوط به پرداخت مابه‌التفاوت ارزش عتیقه به «الف» خواهد بود.

• **پاسخ تشریحی:** گزینه ۳ صحیح است. در تحلیل اشتباه در هویت موضوع و تمایز آن از اشتباه در قیمت و انگیزه، ملاک اساسی آن است که آیا اشتباه متوجه جنس و هویت مادی مبیع بوده یا اوصاف فرعی و ارزش مبادله‌ای آن. در فرض مسأله، فرش موجود در خارج دقیقاً همان مالی است که طرفین بر آن تراضی کرده‌اند؛ جنس آن ابریشم بوده و در جنس واقعی آن اشتباهی رخ نداده است. قدمت تاریخی اگرچه در تعیین قیمت بسیار مؤثر است، اما در مبیع عین معین موجود، نادیده گرفتن ارزش واقعی در زمان تراضی ناشی از اشتباه در محاسبه قیمت است نه اشتباه در خود موضوع. از این رو، تراضی مفقود نبوده و عقد باطل نیست، بلکه «الف» به عنوان فروشنده‌ای که مال خود را به ثمن بخرس فروخته، مستحق خیار غبن خواهد بود.

• **رد سایر گزینه‌ها:** گزینه ۱ اوصاف قیمتی را با هویت مادی موضوع خلط کرده و به خطا حکم به بطلان داده است. گزینه ۲ وجود خیار غبن را نفی کرده که با اصول مسلم مغایرت دارد. گزینه ۴ نیز وضعیت عدم نفوذ را مطرح ساخته که در نظام حقوق قراردادهای اشتباه جایگاهی ندارد.

تست تألیفی ۲

«الف» با مراجعه به یک مؤسسه خیریه، چکی را در قالب عقد صلح بلاعوض در وجه خیریه صادر و تسلیم می‌کند، با این تصور قطعی که مؤسسه مذکور متکفل نگهداری از کودکان یتیم است. پس از وصول وجه، معلوم می‌شود مؤسسه یادشده اختصاصاً برای حمایت از زندانیان غیرعمد فعالیت می‌کند. چنانچه در مقدمه صلح‌نامه عبارتی دال بر حمایت از ایتام درج شده باشد، وضعیت صلح مزبور چیست؟

۱. صلح صحیح و قطعی است؛ زیرا در عقود تبرعی، اشتباه در مصرف مال خللی به اصل انتقال مالکیت وارد نمی‌آورد.

۲. صلح باطل است؛ زیرا هویت و جهت وجودی متصالح، علت عمده تراضی بوده و اشتباه در آن در حکم اشتباه مانع تراضی است.

۳. صلح صحیح است، لیکن مصالح به استناد خیار تخلف از شرط صفت، حق فسخ و استرداد وجه را خواهد داشت.

۴. صلح غیرنافذ است و تنفیذ آن منوط به موافقت هیئت مدیره سازمان بهزیستی به عنوان مرجع نظارتی است.

• **پاسخ تشریحی:** گزینه ۲ صحیح است. بر اساس ماده ۲۰۱ قانون مدنی و دکترین تحلیلی حقوق قراردادهای اشتباه در شخصیت یا هویت طرف معامله در صورتی که علت عمده عقد باشد، موجب

بطلان است. در عقود تبرعی و نهادهایی چون صلح بلاعوض یا هبه، شخصیت طرف و اوصاف وجودی او همواره علت غایی و محرک اصلی انشای اراده است؛ به ویژه آنکه در فرض مسأله، جهت حمایت از ایتمام در متن سند قید گردیده و قید اراده انشایی شده است. با انتفای این وصف در متصالح، قصد متصالح با هویت واقعی متصالح منطبق نبوده و به دلیل قاعده «ما قصد لم یقع»، تراضی از ریشه محقق نشده و صلح باطل مطلق است.

- رد سایر گزینه‌ها: گزینه ۱ ماهیت قائم به شخص بودن عقود احسانی را نادیده گرفته است. گزینه ۳ شرط صفت را به هویت طرف تعمیم داده که صحیح نیست؛ زیرا وصف مذکور مقوم قصد بوده نه تعهد تبعی فرعی. گزینه ۴ نیز بدون مبنای قانونی، حکم به عدم نفوذ داده است.

۱.۱.۳: اشتباه در اوصاف جوهری و اساسی در برابر اشتباه در انگیزه (جهت معامله) و اوصاف فرعی (ماده ۲۰۱ ق.م)؛ تفکیک مرز بطلان از خیار فسخ

مبنای تشریح مفهومی مرز تحلیلی بطلان و صحت قرارداد در حوزه عیوب تراضی، وابسته به تفکیک دقیق «وصف جوهری» از «وصف فرعی» و «انگیزه شخصی» است. در دکترین استاد دکتر ناصر کاتوزیان، وصف جوهری (*Substantial Quality*) وصفی است که در دید عرفی یا با تصریح طرفین، مقوم ذات و ماهیت مبیع تلقی می‌شود، به گونه‌ای که با زوال آن وصف، شیء در عالم اعتبارات حقوقی به شیء دیگری تبدیل می‌گردد؛ مانند خرید ظرفی به تصور نقره بودن که بعداً معلوم شود از جنس برنج یا آلومینیوم است. این اشتباه بر پایه ماده ۱۹۹ و ۲۰۰ قانون مدنی، به منزله «اشتباه در خود موضوع معامله» بوده و ضمانت اجرای قطعی آن، بطلان مطلق است، چرا که قصد انشایی بر این شیء مادی بما هو هو تعلق نگرفته، بلکه بر صورت نوعیه و ماهیت نوعی آن استوار شده است. در نقطه مقابل، «وصف فرعی یا عرضی» وصفی است که فقدان آن ماهیت شیء را دگرگون نمی‌سازد، بلکه صرفاً مرغوبیت، مطلوبیت یا ارزش مبادله‌ای آن را کاهش می‌دهد؛ مانند رنگ، مدل سال یا کارکرد معین یک دستگاه سالم. ضمانت اجرای اشتباه در اوصاف فرعی هرگز بطلان نیست، بلکه در صورت تصریح یا تبانی، موجد «خیار فسخ» (خیار تخلف از شرط صفت بر مبنای ماده ۲۳۵ ق.م یا خیار رؤیت بر پایه ماده ۴۱۳ ق.م) خواهد بود. «انگیزه یا جهت معامله» (*Motive*) نیز داعی و محرک روانی است که شخص را به سوی انشای عقد سوق می‌دهد. در حقوق مدنی ایران و بر اساس ماده ۲۱۷ قانون مدنی، جهت معامله علی‌الاصول امری درونی و خارج از کالبد تراضی است و اشتباه در آن تأثیری در صحت یا لزوم عقد ندارد، مگر آنکه انگیزه نامشروع بوده و در عقد تصریح شود. بنابراین، اگر شخصی خودرویی را به گمان نیاز شدید برای مسافرت خریداری کند یا خانه‌ای را به تصور انتقال کاری به شهری بخرد و سپس کشف خلاف شود، این اشتباه در انگیزه صرف، عقد را کاملاً صحیح و غیرقابل فسخ باقی می‌گذارد.

تحلیل روند طراحان آزمون دکتری (۶ سال اخیر) کالبدشکافی دقیق سؤالات آزمون دکتری سنوات ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۵ نشان می‌دهد که طراحان به صورت مستمر، مرز اشتباه جوهری با اشتباه در اوصاف تضمین‌شده را از طریق سناریوهای مینی کیس به چالش می‌کشند. کانون توجه طراحان بر سه محور استوار است: ۱. پرونده‌هایی که در آنها خریدار مالی را با وصف خاصی (مانند گذر شش‌متری ملک یا سلامت موتور خودرو) خریداری می‌کند

و طراح بررسی می‌کند که آیا زوال بعدی وصف یا کشف خلاف آن، عقد را باطل می‌کند یا صرفاً خیار فسخ می‌دهد. ۲. تفکیک مسأله غبن و عیب از اشتباه مانع تراضی؛ بدین نحو که تفاوت فاحش ارزش که ناشی از عدم شناخت قیمت است، نباید با اشتباه در جنس و ماهیت خلط شود. ۳. بررسی مسأله اشتباه در جهت نامشروع؛ جایی که طراح با پیش کشیدن جهت نامشروع پنهانی و عدم تصریح آن در متن عقد، تله بطلان را برای داوطلب می‌گستراند.

قواعد حاکم و استثنائات طلایی

- ماده ۲۰۰ قانون مدنی: «اشتباه وقتی موجب عدم نفوذ (در معنای تحلیلی بطلان) معامله است که مربوط به خود موضوع معامله باشد.» مقصود از خود موضوع معامله، جنس و اوصاف جوهری است.
 - قاعده اصولی تفکیک بطلان از خیار: هرگاه وصف مورد اشتباه جانشین ذات موضوع باشد = بطلان مطلق؛ هرگاه وصف صرفاً صفت اضافی و عارضی بر ذات موجود باشد = خیار تخلف از شرط یا خیار عیب.
 - در مال عین معین، اشتباه در قیمت به معنای غبن است و راهکار آن خیار غبن است، نه ادعای بطلان ناشی از اشتباه در موضوع.
 - اشتباه در انگیزه (جهت معامله) به هیچ وجه به صحت و لزوم عقد لطمه نمی‌زند؛ مگر آنکه جهت نامشروع بوده و تصریح شده باشد (ماده ۲۱۷ ق.م).
 - شرط صفت در مبيع معین هرگز تعهد به فعل ایجاد نمی‌کند؛ لذا در صورت فقدان وصف، امکان اجبار متعهد به ایجاد وصف وجود ندارد و تنها ضمانت اجرا، ثبوت خیار فسخ است (ماده ۲۳۵ ق.م).
- کادر تطبیقی فقه استدلالی با حقوق موضوعه در مکاسب شیخ انصاری (کتاب الخیارات)، تمایز ظریفی میان «تخلف وصف» و «تبیین غیر مبيع» ترسیم شده است. شیخ انصاری تبیین می‌کند که اگر بیع بر عین معینی با عنوان «ذهبی» (طلا) واقع شود و سپس معلوم گردد «نحاس» (مس) بوده است، مصداق «ما قصد لم یقع وما وقع لم یقصد» رخ داده و بیع از رأس فاسد و باطل است. اما اگر بیع بر طلای عیار ۱۸ واقع شود و بعداً کشف گردد عیار آن ۱۴ است، جوهر طلا موجود بوده و صرفاً وصف درجه خلوص مفقود است؛ در این حالت، عقد باطل نیست، بلکه به دلیل تفاوت وصف مقصود با وصف موجود، خیار تخلف وصف یا خیار عیب جریان می‌یابد. در الروضة البهیه نیز شهید ثانی در باب شروط صحت عقد تصریح می‌کند که اوصاف منضم به موضوع اگر از مقومات ماهیت باشند، تخلف آنها موجب بطلان است و اگر از عوارض خارجیه باشند، مسقط لزوم عقد و مولد حق فسخ برای متضرر خواهد بود. این دیدگاه فقهی دقیقاً پایه تفکیک مواد ۱۹۹ و ۲۰۰ قانون مدنی (بطلان) از مواد ۲۳۵، ۴۱۳ و ۴۲۲ (خیارات) است.**

پیوست تحلیلی آرای وحدت رویه و قوانین خاص حاکم بر اساس آراء اصراری و وحدت رویه هیئت عمومی دیوان عالی کشور، هرگاه ملکی بر مبنای کاربری مسکونی به صورت عین معین معامله شود و سپس معلوم گردد که در طرح فضای سبز یا کاربری غیرقابل استفاده قرار داشته، در صورتی که کاربری به عنوان وصف اساسی و جهت صریح تراضی وارد قلمرو تراضی شده باشد و تغییر آن عرفاً ناممکن باشد، عقد به دلیل انتقای موضوعیت و مالیت طلق باطل تلقی می‌گردد؛ لیکن اگر صرفاً مانع موقتی در شهرداری وجود داشته باشد، موضوع مشمول

خیار عیب یا تخلف از شرط صفت است. همچنین وفق مقررات قانون پیش فروش ساختمان و قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول، هرگونه کسری در مساحت یا اوصاف فنی قیدشده در شناسنامه فنی، ضمانت اجرای تعدیل ثمن یا حق فسخ قانونی ایجاد می‌کند و خریدار نمی‌تواند به ادعای اشتباه جوهری، اصل ثبت اولیه و تراضی رسمی را ابطال نماید.

کادرهای جمع‌بندی و جداول مقایسه‌ای

عنوان نهاد حقوقی	ماهیت و قلمرو وصف	ضمانت اجرای فقدان در عقد	مصدق عینی و کاربردی
اشتباه جوهری (در خود موضوع)	اوصاف مقوم ذات شیء که ماهیت عرفی را می‌سازد	بطلان مطلق از رأس معامله	خرید ظرف مفرغی به عنوان عتیقه طلا
اشتباه در وصف فرعی (عرضی)	صفت مرغوبیت که به ذات شیء متصل است	خیار فسخ (تخلف شرط صفت/رؤیت)	خرید خودرو به شرط داشتن رنگ سفید، ولی مشکي بودن آن
اشتباه در انگیزه (جهت معامله)	هدف و محرک روانی شخصی خریدار یا بایع	عقد کاملاً صحیح و لازم است	خرید ملک به گمان اینکه در آینده اتوبان از کنار آن رد می‌شود
اشتباه در ارزش (قیمت)	برآورد نادرست ارزش بازاری و مالی مبیع	صحت معامله + خیار غبن (در صورت جهل)	فروش تخته‌فروش نفیس به یک‌دهم قیمت به دلیل ندانستن بهای روز

بانک سؤالات طبقه‌بندی‌شده سنواتی

سؤال ۱ (دکتری ۱۴۰۴، سؤال ۲۲۹ / کتاب پردازش، سؤال ۳۴)

شخصی ملکی را با شرط داشتن گذر شش متری که در نقشه جامع شهر نیز پیش‌بینی و اجرا شده خریداری می‌کند. پس از ساختن منزل و گذشت ده سال از زمان معامله، کوچه مزبور توسط شهرداری حذف می‌شود. حکم قضیه چیست؟

۱. خریدار حق فسخ معامله به استناد خیار تخلف از شرط را دارد. ۲. خریدار حق فسخ معامله به استناد خیار غبن را دارد. ۳. معامله صحیح و غیر قابل فسخ است. ۴. معامله باطل است.

- **پاسخ تشریحی:** گزینه ۳ صحیح است. در حقوق تعهدات، اوصاف مورد تراضی در لحظه انعقاد عقد و تسلیم مبیع ارزیابی می‌شوند. در فرض مسأله، شرط داشتن گذر شش‌متری یک «شرط صفت» است. بر اساس ماده ۲۳۵ قانون مدنی، خیار تخلف از شرط صفت تنها در صورتی برای مشروطه پدید می‌آید که معلوم شود آن صفت در زمان عقد موجود نبوده است. چون ملک در زمان وقوع بیع و تسلیم دارای این صفت بوده و در نقشه نیز اجرا شده بود، تعهد بایع کاملاً ایفا شده است. حذف کوچه پس از ده سال توسط شهرداری، فعل حاکمیتی ثالث و از مصادیق قوه قاهره متأخر است که هیچ ارتباطی به بایع ندارد؛ بنابراین اشتباهی در وصف جوهری رخ نداده و عقد صحیح و غیرقابل فسخ است.
- **رد سایر گزینه‌ها:** گزینه ۱ خیار تخلف شرط را قائل شده، در حالی که صفت حین‌العقد موجود بوده است. گزینه ۲ خیار غبن را مطرح کرده که ناظر بر زمان انعقاد عقد است و تغییرات ده سال بعد غبن نمی‌آورد. گزینه ۴ نیز بطلان را مدنظر قرار داده که ناشی از خلط زوال بعدی وصف با اشتباه جوهری مانع تراضی حین‌العقد است.
- **تکنیک تستی:** اوصاف مبیع فقط در لحظه انعقاد و قبض ملاک هستند؛ زوال وصف پس از سال‌ها معامله را متزلزل نمی‌کند.

سؤال ۲ (دکتری ۱۴۰۴، سؤال ۲۳۰ / کتاب پردازش، سؤال ۳۵)

«الف» خودروی خویش را به مبلغ صد میلیون تومان به «ب» واگذار می‌کند و یک ماه بعد «ب» متوجه می‌شود موتور خودرو در زمان عقد معیوب بوده و متعاقباً با خودرو تصادف کرده و بدنه آن آسیب شدید می‌بیند. چنانچه تصادف ناشی از عیب خودرو نباشد، در وضعیت فعلی حکم قضیه کدام است؟

۱. خیار فسخ مشتری ساقط شده است. ۲. مشتری صرفاً می‌تواند با پرداخت مابه‌التفاوت قیمت بیع را فسخ کند.
۳. خیار فسخ مشتری باقی است و می‌تواند بیع را فسخ یا ارزش دریافت کند. ۴. مشتری می‌تواند با پرداخت مابه‌التفاوت قیمت بیع را فسخ یا مطالبه ارزش نماید.

- **پاسخ تشریحی:** گزینه ۱ صحیح است. وجود سلامت موتور، یک وصف نوعی و مقتضای اطلاق معامله است. با کشف عیب قدیم در زمان عقد، مشتری اصولاً مخیر میان رد مبیع (فسخ) یا اخذ ارزش است. اما قانونگذار در بند ۲ ماده ۴۲۹ قانون مدنی صراحتاً مقرر داشته که هرگاه عیب دیگری در مبیع حادث شود، حق فسخ (رد) مشتری ساقط می‌گردد. تصادف بعدی یک عیب حادث و مستقل است؛ از این رو خیار فسخ ساقط شده و مشتری تنها می‌تواند ارزش بگیرد.
- **رد سایر گزینه‌ها:** گزینه‌های ۲ و ۴ راه‌حل‌های ساختگی مانند فسخ به شرط پرداخت مابه‌التفاوت را پیشنهاد داده‌اند که در قانون مدنی وجود ندارد. گزینه ۳ نیز بقای خیار فسخ را ناشی از نادیده گرفتن نص صریح بند ۲ ماده ۴۲۹ دانسته است.
- **تکنیک تستی:** عیب جدید حادث نزد مشتری = سقوط قطعی حق رد (فسخ) و بقای انحصاری مطالبه ارزش.

نمایه تحلیلی-موضوعی و اصطلاحنامه تخصصی کتاب دکتربین حقوق مدنی

- آب و علف دادن به حیوان ودیعه (مسئولیت و ضمان ترک آن): صفحه ۳، صفحه ۵۸
- آرای وحدت رویه دیوان عالی کشور:
 - رأی وحدت رویه شماره ۷۳۳ (گرامات ثمن و کاهش ارزش پول): صفحه ۵۸، صفحه ۷۳، صفحه ۷۵، صفحه ۱۰۱
 - رأی وحدت رویه شماره ۷۹۴ (بطلان سود و وجه التزام مازاد بر مصوبات بانکی): صفحه ۵، صفحه ۹۵، صفحه ۱۰۱، صفحه ۱۰۳
 - رأی وحدت رویه شماره ۸۰۵ (اعتبار وجه التزام مازاد بر تورم در اشخاص غیربانکی): صفحه ۵، صفحه ۹۵، صفحه ۹۶، صفحه ۱۰۱، صفحه ۱۰۳، صفحه ۱۰۴
 - رأی وحدت رویه شماره ۸۱۱ (فرمول جبران کاهش ارزش ثمن بر مبنای بهای روز مبیع): صفحه ۵، صفحه ۷۳، صفحه ۱۰۱، صفحه ۱۰۲، صفحه ۱۰۳
- اباحه تصرف در برابر تملیک: صفحه ۲، صفحه ۱۰، صفحه ۵۷
- ابراء دین: صفحه ۳۰، صفحه ۷۸، صفحه ۲۹۷
 - ابراء ذمه مضمون عنه و اثر بر ضامنان: صفحه ۳۳، صفحه ۲۳۶
 - ابراء در حالت عدم علم به وجود دین: صفحه ۳۶
 - ابراء محیل در حواله: صفحه ۳۳، صفحه ۲۴۳
- اتحاد جنس و تقاص در قرض و صلح: صفحه ۷، صفحه ۶۲
- اجبار قانونی (اکراه بحق): صفحه ۳۰، صفحه ۳۳، صفحه ۴۴، صفحه ۴۵، صفحه ۴۷
- اجتماع و افراد در وکالت و وصایت: صفحه ۲۹، صفحه ۷۳، صفحه ۲۵۰، صفحه ۳۷۸
- اجرت المثل در اعمال فضولی و استیفاء: صفحه ۶، صفحه ۳۵، صفحه ۵۵، صفحه ۶۲، صفحه ۲۸۳
- اجرت المسمی (بطلان و سقوط در عقد فاسد): صفحه ۶، صفحه ۳۵، صفحه ۵۵، صفحه ۶۲
- اجیر و اجاره اشخاص: صفحه ۲، صفحه ۴، صفحه ۶، صفحه ۶۱، صفحه ۲۲۳
- احسان و مسامحه (عقود مبتنی بر احسان): صفحه ۱۶، صفحه ۷۲

• اخذ به شفعه:

- ارکان، احکام و شرایط مبیع و شفیع: صفحه ۶، صفحه ۸، صفحه ۳۰، صفحه ۵۹، صفحه ۳۴۹
- تلف، هبه یا اقاله مبیع توسط مشتری قبل از اخذ به شفعه: صفحه ۴، صفحه ۵۹، صفحه ۳۵۶
- مهلت حاضر کردن ثمن و مطالبه هزینه‌ها و کمیسیون: صفحه ۶، صفحه ۱۱، صفحه ۵۹، صفحه ۳۵۶

• ارث و قواعد توارث:

- حجب و حاجب نقصانی و حرمانی: صفحه ۶، صفحه ۱۲، صفحه ۳۳، صفحه ۳۸۷
- سهم کلالة امی و ابوین: صفحه ۶، صفحه ۳۳، صفحه ۳۸۷، صفحه ۳۹۴
- فوت همزمان و غرق و هدم و حوادث قهری: صفحه ۷، صفحه ۳۳، صفحه ۴۰۱
- نفی ولد و انکار نسب: صفحه ۳۶، صفحه ۳۸۷
- وضعیت وجه بیمه عمر در ماترک: صفحه ۳۶، صفحه ۳۸۷
- ارکان مسئولیت قراردادی: صفحه ۹، صفحه ۷۹، صفحه ۸۱، صفحه ۸۴
- استرداد مبیع و ثمن در بیع باطل: صفحه ۸، صفحه ۷۳، صفحه ۸۰، صفحه ۱۸۷
- استیفاء و قاعده احترام به مال و عمل مسلم: صفحه ۶، صفحه ۴۳، صفحه ۵۵، صفحه ۶۲، صفحه ۳۱۷
- اسقاط کافه خیارات و مسقطات لزوم: صفحه ۴، صفحه ۱۵۳، صفحه ۱۷۲
- اشتباه در قراردادها:
 - اشتباه در انگیزه و جهت معامله (داعی): صفحه ۹، صفحه ۱۶، صفحه ۲۳، صفحه ۲۵، صفحه ۲۸
 - اشتباه در اوصاف اساسی و جوهری (مانع تراضی): صفحه ۹، صفحه ۱۵، صفحه ۱۶، صفحه ۲۳، صفحه ۲۵، صفحه ۲۹
 - اشتباه در خود موضوع معامله (Error in Corpore): صفحه ۹، صفحه ۱۵، صفحه ۱۶، صفحه ۲۳

○ اشتباه در ماهیت عقد (Error in Negotio): صفحه ۹، صفحه ۱۵، صفحه ۱۶، صفحه ۱۷

○ اشتباه در هویت طرف معامله (Error in Persona): صفحه ۹، صفحه ۱۶، صفحه ۲۲

• اصل اصالت لزوم (اصالة اللزوم): صفحه ۱۲، صفحه ۱۹، صفحه ۲۶

• اصل تراسی و تسلسل در عقد ضمان: صفحه ۳۳، صفحه ۲۳۶

• اصل عدم مسئولیت دولت در اعمال حاکمیت: صفحه ۳۱، صفحه ۴۴، صفحه ۴۵، صفحه ۴۷

• اصالت اراده باطنی در برابر اراده ظاهری: صفحه ۴، صفحه ۹، صفحه ۱۰، صفحه ۱۶

• اضطرار و سوءاستفاده از اضطرار: صفحه ۳۰، صفحه ۳۱، صفحه ۳۲، صفحه ۳۶

• اقاله (تفاسخ):

○ اثر بر شرط و عوضین: صفحه ۴، صفحه ۳۳، صفحه ۳۵، صفحه ۲۹۰

○ اقاله توسط تاجر ورشکسته: صفحه ۱۸، صفحه ۳۸، صفحه ۲۹۰

○ اقاله در زمان خیار: صفحه ۴، صفحه ۲۹۰

• اکراه در معاملات:

○ اکراه بحق در برابر اکراه بناحق: صفحه ۲، صفحه ۳۰، صفحه ۳۱، صفحه ۳۳، صفحه ۴۴، صفحه ۴۷

○ اکراه مادی (ملجی سالب قصد): صفحه ۹، صفحه ۳۰، صفحه ۳۱، صفحه ۳۲، صفحه ۳۵

○ اکراه معنوی (مفسد رضا و موجب عدم نفوذ): صفحه ۹، صفحه ۳۰، صفحه ۳۱، صفحه ۳۲، صفحه ۳۶

○ اکراه وکیل در برابر اکراه اصیل و مالک (بع مالی و الا قتلک): صفحه ۲، صفحه ۱۳، صفحه ۳۰، صفحه ۳۳، صفحه ۴۵، صفحه ۴۹

• امانت مالکی در برابر امانت شرعی: صفحه ۳، صفحه ۳۳، صفحه ۳۵، صفحه ۵۸

• اموال کلی فی الذمه:

○ ایقاعی بودن تعیین مصداق در مال کلی: صفحه ۴، صفحه ۹، صفحه ۱۲، صفحه ۳۷، صفحه ۳۹، صفحه ۴۲

- تحویل به شخص فاقد سمت و جواز استرداد: صفحه ۱۱، صفحه ۳۵، صفحه ۳۸، صفحه ۴۱، صفحه ۴۲
- خرید با پول مسروقه و تفکیک عقد از وفای به عهد: صفحه ۳۴، صفحه ۳۸، صفحه ۴۰
- عدم انطباق مبیع کلی و مطالبه بدل سالم: صفحه ۲، صفحه ۱۳، صفحه ۱۹، صفحه ۳۷
- انفساخ قهری عقد ناشی از فورس ماژور دائمی: صفحه ۹، صفحه ۷۹، صفحه ۸۱، صفحه ۸۲
- انقطاع رابطه سببیت در مسئولیت مدنی: صفحه ۱۲، صفحه ۷۹، صفحه ۳۳۹
- اهلیت تصرف در زمان عقد و اجازه: صفحه ۷، صفحه ۵۱، صفحه ۵۳، صفحه ۴۴۹
- ایادی متعاقبه و تعاقب غاصبان:
- تضامن در رد عین، بدل و منافع: صفحه ۵، صفحه ۷۱، صفحه ۷۲، صفحه ۷۴، صفحه ۳۱۴
- روابط درونی و رجوع بر مبنای قاعده غرور: صفحه ۵، صفحه ۱۰، صفحه ۵۵، صفحه ۶۲، صفحه ۷۲، صفحه ۷۵
- ایجاب و قبول:
- انطباق ایجاب و قبول و قاعده انطباق آینه‌ای: صفحه ۹، صفحه ۱۰، صفحه ۱۵
- ایجاب متقابل (Counter-Offer): صفحه ۱۰، صفحه ۱۵، صفحه ۵۷
- نظریه ارسال در برابر نظریه وصول در ایجاب: صفحه ۹، صفحه ۱۰، صفحه ۱۱، صفحه ۱۴
- بیمه مسئولیت و بیمه عمر (اصل غرامت): صفحه ۱۲، صفحه ۳۶، صفحه ۸۶، صفحه ۸۸، صفحه ۹۰
- بیع سلف (سلم): صفحه ۲، صفحه ۴، صفحه ۵، صفحه ۲۷، صفحه ۱۳۲
- بیع شرط (خیار شرط بایع): صفحه ۱۰، صفحه ۱۲، صفحه ۱۴۵
- بیع فضولی: ن.ک. معامله فضولی
- بیع معاطاتی و لزوم آن با تصرف: صفحه ۴، صفحه ۶، صفحه ۱۰، صفحه ۱۲۵
- پارکینگ و منافع غیرمستوفات خودرو مقصوب: صفحه ۱۰، صفحه ۵۵، صفحه ۶۲، صفحه ۷۵
- تحجیر و ارزش مالی حق تحجیر: صفحه ۳۰، صفحه ۳۴۹
- تخلف از شرط صفت: صفحه ۱۲، صفحه ۲۳، صفحه ۲۵، صفحه ۲۶، صفحه ۱۵۳

- تعدیل قضایی قرارداد و وجه التزام: صفحه ۹، صفحه ۹۳، صفحه ۹۵، صفحه ۹۶، صفحه ۹۹
- تعریض مبیع برای فروش (رد فعلی فضولی): صفحه ۴، صفحه ۶۴، صفحه ۶۵، صفحه ۶۷، صفحه ۷۱
- تعلیق تعهدات ناشی از فورس مازور موقت: صفحه ۹، صفحه ۷۹، صفحه ۸۱، صفحه ۸۵
- تلف مبیع قبل از قبض (قاعده ضمان معاوضی): صفحه ۱۲، صفحه ۳۰، صفحه ۴۰، صفحه ۷۹، صفحه ۱۳۸
- تنفیذ و رد معامله فضولی: ن.ک. معامله فضولی
- تهاتر:
 - ارکان، شرایط و مفهوم اتحاد سبب: صفحه ۳۴، صفحه ۳۰۵
 - تهاتر دیون تاجر ورشکسته: صفحه ۱۸، صفحه ۳۰۵
 - تهاتر در ضمان تضامنی: صفحه ۱۲، صفحه ۳۰۵
- جعالة:
 - اجرت و جعل نامعلوم و تکرارپذیر: صفحه ۲، صفحه ۱۱، صفحه ۳۰، صفحه ۳۴
 - جعالة فضولی و تعیین پاداش از مال غیر: صفحه ۵، صفحه ۵۴
 - فوت یا حجر عامل در اثنای عمل: صفحه ۱۰، صفحه ۳۴
- حاجب و انواع حجب در ارث: صفحه ۱۲، صفحه ۳۳، صفحه ۳۸۷
- حبس (حق حبس در بیع و اجاره): صفحه ۹، صفحه ۴۱، صفحه ۵۷، صفحه ۱۳۸
- حواله:
 - حواله بر بری و انطباق با ضمان: صفحه ۳۲، صفحه ۲۴۳
 - شرط رضایت محال علیه و محیل: صفحه ۲، صفحه ۳، صفحه ۲۴۳
 - ظهور در اشتغال ذمه محال علیه: صفحه ۷، صفحه ۲۴۳
- حیدر و اسباب حجر (صغیر، مجنون، سفیه): صفحه ۹، صفحه ۵۱، صفحه ۴۴۹

• خسارت تأخیر تأدیه:

- شرایط ماده ۵۲۲ ق.آ.د.م و تمایز از ماده ۲۳۰ ق.م: صفحه ۹۳، صفحه ۹۵، صفحه ۱۰۱
- خسارت تأخیر تاجر ورشکسته و ضامن وی: صفحه ۱۸، صفحه ۹۳

• خلع ید از متصرف فضولی: صفحه ۶۶، صفحه ۷۲، صفحه ۳۱۴

• اختیارات:

- اختیار تأخیر ثمن: صفحه ۶، صفحه ۱۰، صفحه ۱۱، صفحه ۳۴، صفحه ۱۵۳
- اختیار تبعض صفقه و فرمول تقسیط ثمن: صفحه ۱۵، صفحه ۶۹، صفحه ۱۶۶
- اختیار تخلف شرط: صفحه ۲۳، صفحه ۲۶، صفحه ۱۵۳
- اختیار رؤیت: صفحه ۲، صفحه ۲۳، صفحه ۲۹، صفحه ۱۵۳
- اختیار شرکت (عیب حکمی): صفحه ۶، صفحه ۲۸، صفحه ۱۵۹
- اختیار شرط و توکیل در آن: صفحه ۳۱، صفحه ۱۵۳
- اختیار عیب و ارش: صفحه ۲، صفحه ۱۲، صفحه ۲۰، صفحه ۲۶، صفحه ۱۵۹
- اختیار غبن فاحش و افحش: صفحه ۲۱، صفحه ۲۵، صفحه ۱۵۳
- اختیار مجلس: صفحه ۲، صفحه ۶، صفحه ۱۵۳
- دکترین دکتر ناصر کاتوزیان: صفحه ۹، صفحه ۱۲، صفحه ۱۵، صفحه ۳۰، صفحه ۳۷، صفحه ۵۱، صفحه ۷۱، صفحه ۷۹، صفحه ۹۳، صفحه ۱۰۱
- دلالتی:

- استحقاق اجرت و تحقق معامله: صفحه ۱۶، صفحه ۱۷، صفحه ۲۵۷
- ماهیت مادی و حقوقی عمل دلال: صفحه ۱۲، صفحه ۱۶، صفحه ۲۵۷
- مسئولیت امانی و تلف مال التجاره نزد دلال: صفحه ۱۶، صفحه ۲۵۷

• دین کلی و مبیع کلی فی الذمه: ن.ک. اموال کلی فی الذمه

• رد معامله فضولی: ن.ک. معامله فضولی

• رهن:

- بطلان رهن دین و منفعت: صفحه ۳۵، صفحه ۴۰، صفحه ۲۳۰
- رهن مال فاسدشدنی: صفحه ۳۰، صفحه ۲۳۰
- شرط بیع مرهونه در سررسید (رهن مؤقت): صفحه ۲، صفحه ۲۳۰
- تلف بعض از مرهونه و تجزیه ناپذیری رهن: صفحه ۱۰، صفحه ۴۰، صفحه ۲۳۰
- زمان انتقال ضمان معاوضی در بیع: صفحه ۱۰، صفحه ۱۲، صفحه ۴۳، صفحه ۱۳۸
- سازمان امور مالیاتی و مسئولیت مدنی مأموران: صفحه ۴۴، صفحه ۴۹
- سقوط تعهدات (اسباب ۶ گانه ماده ۲۶۴ ق.م.): صفحه ۳۷، صفحه ۸۳، صفحه ۲۸۳
- سود بازرگانی و عوارض دولتی (اعمال حاکمیت): صفحه ۳۳، صفحه ۴۴، صفحه ۴۷
- شهادت شهود و انطباق با دعاوی مالی و وکالت: صفحه ۴، صفحه ۵، صفحه ۳۱، صفحه ۲۵۷
- شروط ضمن عقد:

- شرط باطل و مبطل در برابر شرط باطل غیر مبطل: صفحه ۶، صفحه ۲۷، صفحه ۱۵۳
- شرط تبرئه از عیوب: صفحه ۲، صفحه ۸۶
- شرط صفت در مبیع معین و امتناع اجبار: صفحه ۲۳، صفحه ۲۶، صفحه ۱۵۳
- شرط عدم مسئولیت در تقصیر عمدی و سنگین: صفحه ۹، صفحه ۸۶، صفحه ۸۸، صفحه ۹۱
- شرط نتیجه و بطلان در مال غیر مأذون: صفحه ۳۴، صفحه ۳۸، صفحه ۱۲۵
- شیخ مرتضی انصاری (المتاجر و خيارات مکاسب): صفحه ۱۰، صفحه ۱۶، صفحه ۳۱، صفحه ۵۲، صفحه ۵۹، صفحه ۶۶، صفحه ۷۳، صفحه ۹۴
- صلح:

- صلح بلاعوض و اشتباه در جهت: صفحه ۱۶، صفحه ۲۲، صفحه ۲۸۳
- صلح دعوا و اسقاط حق سوگند: صفحه ۶، صفحه ۲۸۳
- صلح مهریه به ثالث و زوال وصف نرخ روز: صفحه ۳۳، صفحه ۶۲، صفحه ۲۸۳

• ضمان درک مبیع و ثمن:

- استرداد ثمن و مطالبه بهای روز (غرامات): صفحه ۱۱، صفحه ۵۸، صفحه ۷۳، صفحه ۱۰۱، صفحه ۱۸۰، صفحه ۱۸۷، صفحه ۱۹۴

- ضمان درک اعیان و احداث بنا در زمین مستحق للغیر: صفحه ۷، صفحه ۱۸۰

• ضمان عقدی (مدنی و تجارتي):

- ضمان نقل ذمه به ذمه در برابر ضمان تضامنی و ضم ذمه: صفحه ۲، صفحه ۱۱، صفحه ۳۳، صفحه ۲۳۶

- اذن در ضمان و حق رجوع به مضمون عنه: صفحه ۲، صفحه ۳، صفحه ۱۷، صفحه ۲۳۶

- ضمان به قید تسهیم: صفحه ۳۳، صفحه ۲۳۶

- ضمانت از دین آینده و ضمان مالیم یجب: صفحه ۱۰، صفحه ۹۸، صفحه ۲۳۶

• طلاق:

- آثار عده رجعیه و احکام رجوع: صفحه ۸، صفحه ۱۰، صفحه ۳۴، صفحه ۴۱۹

- طلاق بائن و عدم عده در غیر مدخول بها: صفحه ۱۰، صفحه ۴۱۹

- طلاق خلع و اختلاف در مقدار فدیة: صفحه ۲۹، صفحه ۴۲۶

• عاریه:

- تلف مال عاریه در اثر انتفاع متعارف: صفحه ۳، صفحه ۳۴، صفحه ۳۵، صفحه ۲۳۰

- رجوع مالک از عاریه برای دفن میت: صفحه ۳، صفحه ۲۳۰

- عدم نفوذ (عقد مراعی): صفحه ۹، صفحه ۱۰، صفحه ۵۱، صفحه ۵۲

- عقد جایز در برابر عقد لازم: صفحه ۳، صفحه ۱۰، صفحه ۲۹، صفحه ۱۲۵

- عقود تملیکی در برابر عقود عهدی و اذنی: صفحه ۱۰، صفحه ۳۶، صفحه ۳۷، صفحه ۱۲۵

- عیب جدید در مبیع و سقوط حق رد فسخ: صفحه ۲۰، صفحه ۲۶، صفحه ۱۵۹

- غبن فاحش و افحش (شرایط استحقاق و فوریت): صفحه ۲۱، صفحه ۲۵، صفحه ۱۵۳

- غصب و غرامات ناشی از آن: نک. / یادنی متعاقبه
- غرور (قاعده المغرور يرجع الی من غره): صفحه ۱۰، صفحه ۵۵، صفحه ۶۲، صفحه ۷۲، صفحه ۷۵، صفحه ۳۱۴
- فقه استدلالی (شرح لمعه و مکاسب): صفحه ۲، صفحه ۱۰، صفحه ۱۶، صفحه ۳۱، صفحه ۵۲، صفحه ۵۹، صفحه ۶۶، صفحه ۷۳
- فورس ماژور (قوه قاهره):
 - ارکان ۳ گانه خارجی، غیرقابل پیش‌بینی و غیرقابل دفع: صفحه ۹، صفحه ۷۹، صفحه ۸۵
 - تقصیر سابق متعهد قبل از فورس ماژور: صفحه ۹، صفحه ۷۹، صفحه ۸۱، صفحه ۸۵
 - فورس ماژور موقت و تعلیق عقد: صفحه ۹، صفحه ۷۹، صفحه ۸۵
- قبض در عقود عینی (هبه، رهن، وقف): صفحه ۴، صفحه ۶، صفحه ۱۰، صفحه ۳۶، صفحه ۱۲۵
- قبض فضولی مصداق مال کلی: صفحه ۱۱، صفحه ۳۵، صفحه ۳۸، صفحه ۴۰، صفحه ۴۱
- قصد انشا (عنصر سازنده و مقتضی عقد): صفحه ۹، صفحه ۱۰، صفحه ۱۱، صفحه ۳۰، صفحه ۳۷
- قاعده اقدام (سقوط ضمان به واسطه اقدام زیان‌دیده): صفحه ۱۱، صفحه ۷۳، صفحه ۷۵
- قاعده تلف مبیع قبل از قبض (انفساخ معاوضی): صفحه ۱۲، صفحه ۴۰، صفحه ۷۹، صفحه ۱۳۸
- قاعده ما وقع لم یقصد و ما قصد لم یقع: صفحه ۱۶، صفحه ۲۳، صفحه ۲۹، صفحه ۵۷
- قاعده نفی غرر در معاملات: صفحه ۲، صفحه ۲۱، صفحه ۱۳۲
- قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول (مصوب ۱۴۰۳): صفحه ۱۷، صفحه ۵۳، صفحه ۶۶، صفحه ۷۳
- قانون مسئولیت مدنی (ماده ۱۱ و مسئولیت دولت): صفحه ۳۱، صفحه ۴۴، صفحه ۴۵، صفحه ۴۷
- قرض و اشتراط منفعت زیاده (ربای قرضی): صفحه ۳، صفحه ۱۰، صفحه ۳۰، صفحه ۳۶، صفحه ۹۴
- قیم و حدود اختیارات در معاملات محجور: صفحه ۱۲، صفحه ۳۴، صفحه ۳۵، صفحه ۴۵۷
- کاشف بودن اجازه (نظریه کشف حکمی و حقیقی): صفحه ۸، صفحه ۵۸، صفحه ۵۹، صفحه ۶۳

- کفالت (تعهد بالنفس، احضار مکفول و بطلان به فوت): صفحه ۳، صفحه ۳۳، صفحه ۲۵۰
- مالیت داشتن مورد معامله: صفحه ۳، صفحه ۱۶، صفحه ۲۲، صفحه ۲۹
- مباحات و احیای اراضی موات: صفحه ۲، صفحه ۳، صفحه ۳۰، صفحه ۴۴۱
- محاسبات ریاضی ارث (سهم کلالة امی، زوج و زوجه): صفحه ۱۲، صفحه ۳۳، صفحه ۳۸۷، صفحه ۳۹۴
- مخلوط شدن مال با غیر در مضاربه و ودیعه: صفحه ۷، صفحه ۷، صفحه ۳۳، صفحه ۵۸
- مدیر تصفیه و امور ورشکستگی تاجر: صفحه ۱۳، صفحه ۱۴، صفحه ۱۸، صفحه ۳۸، صفحه ۳۹
- مزارعه و مساقات (بطلان مغارسه و تبعیت محصول از بذر): صفحه ۵، صفحه ۷، صفحه ۳۳، صفحه ۵۶، صفحه ۶۱
- مسئولیت مدنی پزشکان (اخذ برائت و تقصیر سنگین): صفحه ۱۲، صفحه ۸۶، صفحه ۸۸، صفحه ۹۱، صفحه ۳۲۵
- مسئولیت متصدی حمل و نقل و شرط تحدید مسئولیت: صفحه ۱۶، صفحه ۸۶، صفحه ۸۷، صفحه ۹۰
- مضاربه و بطلان شرط لزوم یا خسارت عامل: صفحه ۳، صفحه ۷، صفحه ۳۴، صفحه ۲۳۰
- معامله با خود توسط نماینده (وکیل، وصی، قیم): صفحه ۳۳، صفحه ۵۱، صفحه ۵۳، صفحه ۲۵۷
- معامله فضولی:
 - اجازه و تنفیذ مالک و شرایط اهلیت: صفحه ۷، صفحه ۵۱، صفحه ۵۲، صفحه ۵۶
 - رد صریح در برابر رد فعلی (تعریض و انتزاع مبیع): صفحه ۴، صفحه ۶۴، صفحه ۶۵، صفحه ۶۷، صفحه ۷۰
 - معاملات متوالی و زنجیره‌ای فضولی: صفحه ۷۱، صفحه ۷۲، صفحه ۷۴، صفحه ۷۸
 - منازعه کشف و نقل و سرنوشت نماءات متصل و منفصل: صفحه ۸، صفحه ۵۸، صفحه ۵۹، صفحه ۶۰، صفحه ۶۴
- مفلس و آثار حجر افلاس در فقه و قانون: صفحه ۳، صفحه ۷، صفحه ۳۰، صفحه ۴۱، صفحه ۵۷
- مکتب تحلیلی دکتر کاتوزیان: ن.ک. دکترین دکتر ناصر کاتوزیان
- منافع مستوفات و غیرمستوفات در ید غاصبانه: صفحه ۱۰، صفحه ۵۵، صفحه ۶۲، صفحه ۷۲، صفحه ۷۵

- مهلت عادلۀ دادگاه (ماده ۲۷۷ ق.م) و اثر بر وجه التزام: صفحه ۱۱، صفحه ۹۴، صفحه ۹۷
- مهر (مهریه):
 - ابراء و هبه مهریه به زوج: صفحه ۳، صفحه ۱۱، صفحه ۱۲، صفحه ۴۱۱
 - تنصیف مهر در طلاق قبل از نزدیکی: صفحه ۸، صفحه ۳۴، صفحه ۴۱۱
 - صلح مهریه به ثالث و مطالبه به نرخ روز: صفحه ۳۳، صفحه ۶۲، صفحه ۴۱۱
- نماء متصل و منفصل در فسخ و رد عقد: صفحه ۸، صفحه ۵۸، صفحه ۵۹، صفحه ۶۰، صفحه ۶۳
- نمایندگی ظاهری و فضولی: صفحه ۹، صفحه ۵۱، صفحه ۲۵۷
- نظریه تقصیر در مسئولیت مدنی: صفحه ۸۶، صفحه ۸۸، صفحه ۳۱۹
- نظم عمومی و اخلاق حسنه (ماده ۹۷۵ ق.م): صفحه ۹، صفحه ۸۶، صفحه ۸۸، صفحه ۹۲
- ورشکستگی تجارتي:
 - اثر بر معاملات و تصرفات تاجر متوقف: صفحه ۱۳، صفحه ۱۴، صفحه ۱۸، صفحه ۳۸، صفحه ۵۷
 - تقابل ورشکستگی اصیل در معامله فضولی با حق حبس مبیع: صفحه ۳۶، صفحه ۵۱، صفحه ۵۷
 - معاملات قبل از توقف و معامله مسبوق به تبانی: صفحه ۱۵، صفحه ۳۸
- وصایت و وصیت عهدی:
 - تعیین وصی برای فرزند صغیر توسط مادر: صفحه ۱۰، صفحه ۳۷۸
 - شرط عدالت در وصی و تصرف در ثلث: صفحه ۵، صفحه ۳۷۸
 - معامله وصی با خود نسبت به اموال موصی: صفحه ۳۳، صفحه ۵۱، صفحه ۵۳، صفحه ۳۷۸
- وصیت تملیکی:
 - رجوع عملی از وصیت با اجازه دادن یا فروش موصی به: صفحه ۱۰، صفحه ۳۷۱
 - شرط سقوط حق رجوع از وصیت: صفحه ۱۱، صفحه ۳۷۱

○ فوت موصی له قبل یا بعد از فوت موصی: صفحه ۱۰، صفحه ۳۷۱

• وفای به عهد:

- ارکان، شرایط و لزوم اهلیت قبض متعهدله: صفحه ۱۰، صفحه ۳۸، صفحه ۴۰، صفحه ۲۸۳
- ایقاع بودن تعیین مصداق در اموال کلی: صفحه ۴، صفحه ۹، صفحه ۱۲، صفحه ۳۷، صفحه ۳۹، صفحه ۴۲
- تأدیه دین با وجوه غصبی یا مسروقه: صفحه ۳۴، صفحه ۳۸، صفحه ۴۰
- تنفیذ پرداخت به ثالث و برائت ذمه از زمان تأدیه: صفحه ۱۱، صفحه ۹۴، صفحه ۹۶

• وکالت:

- انحلال به موت و حجر و جنون ادواری: صفحه ۹، صفحه ۳۳، صفحه ۲۶۴
- توکیل در خیار و تصرف وکیل در زمان خیار: صفحه ۳۱، صفحه ۲۵۷
- عزل وکیل و تصرفات وکیل قبل از ابلاغ عزل: صفحه ۳۱، صفحه ۳۴، صفحه ۲۶۴
- وکالت بلاعزل و فروش مال پس از اقاله وکالت: صفحه ۳۸، صفحه ۲۷۲

• وجه التزام (ماده ۲۳۰ قانون مدنی):

- بدل اصل تعهد (وجه التزام عدم انجام): صفحه ۹، صفحه ۹۳، صفحه ۹۵، صفحه ۱۰۰
- جمع با اصل تعهد (وجه التزام تأخیر): صفحه ۹، صفحه ۹۳، صفحه ۹۵، صفحه ۹۶
- عدم تعدیل قضایی و مفروض بودن ورود خسارت: صفحه ۹، صفحه ۹۳، صفحه ۹۵، صفحه ۹۶
- وجه التزام ارزی و بیش از شاخص تورم: صفحه ۹، صفحه ۹۳، صفحه ۹۴، صفحه ۹۶
- وجه التزام در فرض فورس مازور و کسر ایام مانع: صفحه ۱۰، صفحه ۹۴، صفحه ۹۸

فهرست منابع و مآخذ

الف) کتاب‌ها و آثار دکترین حقوقی

- امامی، س. ح. (بی‌تا). حقوق مدنی (دوره ۶ جلدی). انتشارات اسلامی.
- بجنوردی، س. ح. (بی‌تا). القواعد الفقهية. انتشارات الهادی.
- جعفری لنگرودی، م. ج. (بی‌تا). مبسوط در ترمینولوژی حقوق. انتشارات گنج دانش.
- جعفری لنگرودی، م. ج. (بی‌تا). دایرةالمعارف حقوق مدنی و تجارت. انتشارات گنج دانش.
- شهیدی، م. (بی‌تا). اصول و آثار قراردادهای. انتشارات مجد.
- شهیدی، م. (بی‌تا). تشکیل قراردادهای و تعهدات. انتشارات مجد.
- شهیدی، م. (بی‌تا). سقوط تعهدات. انتشارات مجد.
- کاتوزیان، ن. (بی‌تا). ایقاع: نظریه عمومی – ایقاع معین در حقوق مدنی ایران. انتشارات میزان.
- کاتوزیان، ن. (بی‌تا). حقوق مدنی: خانواده (دوره ۲ جلدی). انتشارات میزان.
- کاتوزیان، ن. (بی‌تا). حقوق مدنی: ضمان قهری و مسئولیت مدنی (الزامات خارج از قرارداد). انتشارات دانشگاه تهران.
- کاتوزیان، ن. (بی‌تا). حقوق مدنی: شفعه، وصیت و ارث. انتشارات دانشگاه تهران.
- کاتوزیان، ن. (بی‌تا). حقوق مدنی: نظریه عمومی تعهدات. انتشارات یلدا.
- کاتوزیان، ن. (بی‌تا). دوره عقود معین. انتشارات گنج دانش و شرکت سهامی انتشار.
- کاتوزیان، ن. (بی‌تا). قواعد عمومی قراردادهای (دوره ۵ جلدی). انتشارات شرکت سهامی انتشار.

ب) متون و منابع فقه استدلالی

- انصاری، م. (بی تا). کتاب المکاسب (المحرمة، البیع، الخيارات). مجمع الفكر الاسلامی.
- حلبی، ا. (بی تا). الکافی فی الفقه.
- شهید اول، م. بن م. (بی تا). الدروس الشرعیة فی فقه الإمامیة.
- شهید ثانی، ز. بن ع. (بی تا). الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة. انتشارات دارالفکر و اسماعیلیان.
- علامه حلی، ح. بن ی. (بی تا). تذکرة الفقهاء.
- علامه حلی، ح. بن ی. (بی تا). قواعد الأحکام.
- محقق حلی، ج. بن ح. (بی تا). شرائع الإسلام فی مسائل الحلال والحرام. انتشارات استقلال.
- محقق کرکی، ع. بن ح. (بی تا). جامع المقاصد فی شرح القواعد.
- موسوی خمینی، ر. (بی تا). تحریر الوسیلة. انتشارات دارالعلم.

ج) قوانین، لوایح و مقررات رسمی کشور

- سازمان برنامه و بودجه کشور. (۱۳۷۸). شرایط عمومی پیمان (نشریه شماره ۴۳۱۱).
- مجلس شورای اسلامی. (۱۳۰۷). قانون مدنی.
- مجلس شورای اسلامی. (۱۳۰۸). قانون مجازات راجع به انتقال مال غیر.
- مجلس شورای اسلامی. (۱۳۱۱). قانون تجارت.
- مجلس شورای اسلامی. (۱۳۳۹). قانون مسئولیت مدنی.

- مجلس شورای اسلامی. (۱۳۴۳). قانون دریایی ایران.
- مجلس شورای اسلامی. (۱۳۵۵). قانون صدور چک (با اصلاحات بعدی).
- مجلس شورای اسلامی. (۱۳۵۸). لایحه قانونی نحوه خرید و تملک اراضی و املاک برای اجرای برنامه‌های عمومی و عمرانی دولت.
- مجلس شورای اسلامی. (۱۳۶۲). قانون عملیات بانکی بدون ربا.
- مجلس شورای اسلامی. (۱۳۷۹). قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی.
- مجلس شورای اسلامی. (۱۳۸۲). قانون تجارت الکترونیکی.
- مجلس شورای اسلامی. (۱۳۸۹). قانون پیش‌فروش ساختمان.
- مجلس شورای اسلامی. (۱۳۹۱). قانون حمایت خانواده.
- مجلس شورای اسلامی. (۱۳۹۲). قانون مجازات اسلامی.
- مجمع تشخیص مصلحت نظام. (۱۴۰۳). قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول.

د) رویه قضایی و آرای وحدت رویه

- هیئت عمومی دیوان عالی کشور. (۱۳۹۳). رأی وحدت رویه شماره ۷۳۳ (مورخ ۱۵/۰۷/۱۳۹۳).
- هیئت عمومی دیوان عالی کشور. (۱۳۹۹الف). رأی وحدت رویه شماره ۷۹۴ (مورخ ۲۱/۰۵/۱۳۹۹).
- هیئت عمومی دیوان عالی کشور. (۱۳۹۹ب). رأی وحدت رویه شماره ۸۰۵ (مورخ ۱۶/۱۰/۱۳۹۹).

- هیئت عمومی دیوان عالی کشور. (۱۴۰۰). رأی وحدت رویه شماره ۸۱۱ (مورخ ۱۴۰۰/۴/۱۰).

ه) اسناد و کنوانسیون‌های بین‌المللی

- International Institute for the Unification of Private Law (۲۰۱۶). *UNIDROIT principles of international commercial contracts*. UNIDROIT
- United Nations (۱۹۸۰). *United Nations convention on contracts for the international sale of goods (CISG)*
- United Nations (۱۹۶۸). *The Hague-Visby rules: The Brussels convention on bills of lading*